

IFJÚKORI (ÖN)ARCKÉP
CSEREI MIHÁLY IFJÚSÁGNAK ZÁRÓ SZAKASZA
(1690–1698)

*Kiben bűne bocsánataért könyörgett akkor, hogy házasodni szándékozott
Balassi Bálint nevére az nótája: „Bánja az Úr Isten”*

*Bocsásd meg, Úr Isten, ifjúságomnak vétkét,
Sok hitelenségét, undok fertelmességét,
Töröld el rútságát, minden álnokságát,
könnyebbítsd lelkem terhét!*

Rövidítések jegyzéke

BLOX = Bodleian Library, Oxford, Egyesült Királyság

BMÁL = Brassó Megyei Állami Levéltár

FMÁL = Fehér Megyei Állami Levéltár

HAB = Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel, Németország

KAK BMV = Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Régi Magyar Könyvtár (Biblioteca Maghiara Veche) állomány

KEKK BMV = Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Régi Magyar Könyvtár (Biblioteca Maghiara Veche) állomány

KvMÁL = Kovászna Megyei Állami Levéltár

KolozsMÁL = Kolozs Megyei Állami Levéltár

MOL Bp. = Magyar Országos Levéltár

MTAK Bp. = Magyar tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest

OSZK Bp. = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

SzOkI. = *Székely Oklevéltár*, I–VIII., szerk. SZABÓ Károly, SZÁDECZKY Lajos, BARABÁS Samu, Kolozsvár, 1872, 1934.

SzOkI. Ús. = *Székely Oklevéltár. Újsorozat*, I–II., szerk. DEMÉNY Lajos, PATAKI József, Bukarest, 1983, 1985. Illetve: *Székely Oklevéltár. Újsorozat*, III., szerk. DEMÉNY Lajos, PATAKI József, TÜDŐS S. Kinga, Budapest–Bukarest, 1994. Továbbá: *Székely Oklevéltár. Újsorozat*, IV, szerk. DEMÉNY Lajos, Kolozsvár, 1998.

TTMvhely = Teleki Téka, Marosvásárhely

BEVEZETŐ

1698. január 2-án Cserei Mihály egy folio formátumú, üres lapokat tartalmazó egybekötött könyv első előzéklapjára a következőket írta:

In Nomine Sacro Sancti Trinitatis, Unius, Solites, veri, ac aeterni Dei.

2. Januar. A 1698 in Nagi Ajta.

Én Nagy Ajtai Miklosvárszéki Cserej Mihály Istennek örök rendelesiből születtem e világra, a mint Szüleim referalljak, Felcsikon Rákoson die 21 octobr. A 1667

Mentem Iskolában Tanulni Fogarasban die 25 octobr. A 1674.

Hadtam el a tanulást Udvarhelyen die 10 Mart. A 1685.

Mentem udvarban az Urhoz Teleki Mihály uramhoz Anno eodem.

Megh betegedvén udvarnál hadtam el az udvart. Anno 1686.

Mentem táborban leg elsőben Bethlen Gergely Uram Generálissága alatt- die 5 Maji A 1686.

Mentem táborban a Bozzára Matskási Boldisár Uram Generalissága alatt. A. 1689.

Mentem táborban a Bozzára ugian Matskási Boldisár Uram Generalissága alatt. 1690.

Mentem Tökölyi Uram Táborában, és bé A 1690

Havasalföldiben 21. oct. A 1690.

Jöttem ki Havasalföldiből 12 Januar. A 1691.

Mentem udvarban Méltóságos Gróff Apor István Uramhoz, die 6. Maji A. 1692.

Jedzettem el Házasság társul magamnak Isten örök rendelésiből Tekintetes Nemzetes Marosszéki Káli Kun Mihály Uram Leányát Kun Ilonát, és let Kéz fogásunk

S hitlésünk Keczen az Úr Házánál, die 10 Maji A 1697.

A vizaknai Pap Borosnyai Uram esketet meg.

Celebraltam a Lakodalmam Keczen ugian Gróf Uram ő Nga Házánál, die 22 octob. A 1697.

Nagi Méltóságos Gróffok, Urak, Fő Emberek s Uri Asszonyok praesentiájában.

Násznagiom volt Gróff Pekri Lőrincz Uram,

Nyuszoljo Asszony, Kemény Boldisárné Asszonyom, vőfély Apór Péter uram, nyuszolyó leány a kemény Kis Asszonij, abban a Lakadalomban az Urakrol observaltatot, hoga csak egi Szakállas emberis nem ült Asztalnál.

Jöttem haza nagj Ajtára, mind Feleségestől die 18 Xbris. A 1697.¹

A pillanat rituális jelentősége sokszoros. A frissen házasodott, felnőtt férfivé vált Cserei Mihály látszólag igényét érezte ennek a retrospektív mérlegelésnek, hiszen nemcsak egy újabb esztendőzt zárt le, hanem a házasság (1697. október 22.) mint életciklus-esemény következtében egy életszakaszt is, az ifjúságát. Ifjúságáról, ennek különösen záró szakaszáról (1690–1697) szerencsénkre nemcsak ezek a szüksézávú mondatok, hanem egy sajátos forráscsoport is referál. Cserei 1690–1698 között szinte mindennapos gyakorisággal vegyes jellegű feljegyzéseket írt kalendáriumai üres lapjaira, amelyek az 1696-os kalendárium kivételével mind ránk maradtak. Így egy olyan *diárium* jön létre ezekből a kalendáriumokból, amelyek a zernyesti csatától házasságáig, leszámítva az 1696-os hiányzó kalendáriumot és

¹ Ebbe a folio formátumú, 1698-ban üres könyvbe tisztázza le saját kezével egyik jelentős művét, a *Históriát* valamikor 1712 után. Így ez a kézirat két különböző műfajú és keletkezési időpontú Cserei-szöveget őriz, az 1698-as rövid élettörténetét és a történetírói munkáját, a *Históriát*. A kézirat az MTA könyvtárának kéziratárában található, jelzete: MTAK Bp., K100, Ar. (Az élettörténetre való hivatkozás esetén a továbbiakban: CSEREI 1698b, a *Históriára* történő utalás esetében pedig a továbbiakban CSEREI 1712). A kézirat könyvészeti leírásához lásd: *A Magyar Codexek elnevezésű gyűjtemény (K31–K114) = A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratának katalógusai.* szerk. CSAPODI Csaba, Bp., 1973, 99. (A továbbiakban: CSAPODI 1973).

ezen esztendőre vonatkozó feljegyzéseket, Cserei Mihály ifjúságának záró szakaszát, azaz e periódus mindennapjait teszik beláthatóvá és tanulmányozhatóvá.

Aligha merő egybeesés, hogy a *Históriát* Cserei pontosan abba az üres könyvbe tisztázta le valamikor 1712 után, amelynek első lapjára a fenti szöveget írta 1698 januárjában. Továbbá a „hazajövetelt” jelző utolsó mondat (1697. december 18.) is különleges konnotációkkal bír, ugyanis 1693-ban egy szerelmi(?) botrány miatt el kellett hagynia apja házáat. A hazatérés, házasemberként, így egyfajta rituális (újra)befogadássá lényegült át, ami egy átfogóbb rituális sémát, az *átmenetet*, Cserei esetében az ifjúkorból a felnőttkorba való rituális átmenet folyamatát jelölte életében.

Amint az már eddigre sejthetővé vált, ez a fiatalember Nagyajtai Cserei Mihály (1667–1756), akit az irodalom és történetírás elsősorban történetíróként tart számon, és számos írása közül elsősorban az 1709 decemberében elkezdett és 1712-ben befejezett *Históriát* kanonizálta.² A Cserei-recepció történeti alakulását természetesen az a szelekció határozta meg, amely az általa megírt szövegek kiadását jellemezte elsősorban. Még akkor is, ha a *História* nem az első és bizonyos szempontokból talán nem is a legfontosabb műve, hiszen 1709. június–júliusában Cserei a Josephus Flavius *De antiquitate Judaica...* többszöri újraolvasásából inspirált és más olvasmányából összekompilált *Compendiumot* írta meg, amelynek mindmáig csak részleges kiadása létezik.³ A *História* olvasmányossága – Bánkúti vitatható módon a barokk regény előzményévé nyilvánítja Cserei művét⁴ – és állítólagos népszerűsége bizonyára kellőképpen meghatározta a szövegkiadási stratégiák ekként alakulását. Nyomában a történeti és irodalomtörténeti megítélés⁵ is tovább erősítette ezt az

² Mivel Cserei történeti munkájának autográf kézírata fennmaradt, 1852-ben két kiadásban is megjelent, Kazinczy Gábor jóvoltából: *Nagyajtai Cserei Mihály Históriája*. A szerző eredeti kéziratából KAZINCZY Gábor által, Első kiadás, Újabb Nemzeti Könyvtár, Pest, MDCCCLII. (Ezt az első kiadást használok hivatkozásaim során, így a továbbiakban: CSEREI 1852). Ebben az évben megjelent a második kiadás is, ami minimális, a szövegértés szempontjából szinte jelentéktelen módosításokat mutat: *Miklósvárszéki Nagyajtai Cserei Mihály Históriája. 1661–1711*. Eredeti kéziratok és kiadások után szerk. KAZINCZY Gábor, Második Kiadás, Újabb Nemzeti Könyvtár, Pest, MDCCCLII. A huszadik században készült el a kiadvány szerkesztője szerint a legteljesebb szövegű kiadása Cserei történeti munkájának: CSEREI Mihály, *Erdélyi Históriája* [1661–1711], s.a.r., bev., jegyz., BÉNYÓ Imre, Európa Könyvkiadó, Bp., 1983. (A továbbiakban: CSEREI 1983).

³ A kézirat a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kézírattárának unitárius fondjában található, jelzete: ms. U. 1119. CSEREI Mihály, *Compendium theologicum et politicum, azaz oly együgyű írás, melyből mind lelked idvességit, mind világi életednek rendes folytatását rövidesen megtanulhatod*, 1709, (a továbbiakban: CSEREI 1709). Részleges kiadása: SZÁDECZKY Lajos, *Cserei történetbölcseleti műve*, Történelmi Tár, 1906/VII, 445–480; 481–552;

⁴ CSEREI 1983, 36.

⁵ Cserei életművéről komplex szempontrendszer alapján értekező monográfia nem készült, a szakirodalomban Cserei történetírói státusának hangsúlyozása volt a meghatározó törekvés, egyéb munkái vagy tollforgató kvalitásai jóval kevesebb figyelmet kaptak. Vö. ABAFI Lajos, *Cserei Mihály, a történetíró*, Történelmi Tár, 1880, 561–570; SZIGETHY Lajos, *Nagy-Ajtai Cserei Mihály élete és históriája*, Kolozsvár, 1894; DOMJÁN István, *Cserei Mihály, a kálvinista*, Erdélyi Múzeum, 1894, 670–677; KANYARÓ Ferenc, *Cserei Mihály panasza és búsongó elégiái*, Erdélyi Múzeum, 1910, 85–96, (a továbbiakban: KANYARÓ 1910); BANCZIK Samu, *Nagy-ajtai és Miklósvárszéki Cserei Mihály*, Kolozsvár, 1905, (a továbbiakban: BANCZIK 1905); ÉCSY Ö. István, *A történetíró Cserei Mihály mint versszerző*, Szigetvár, 1934; PÁLFFI Márton, *Cserei Mihály történeti adomái és apoftegmei*, Erdélyi Múzeum, 1935, 249–268. A történet/emlékiró irodalomtörténeti kanonizációja is megmaradt ebben az ambivalens zónában, miszerint történésznek túlságosan „elfogult,” szépiróként pedig túlságosan is „krónikás” diskurzust működtet. Vö. MÁTÉ Károly, *A magyar önéletírás kezdetei (1585–1750)*, Minerva, Kolozsvár, 1926; KEMÉNY Katalin, *Erdélyi emlékirók*, Erdélyi Múzeum, 1932/1–3, 27–69; TARNAI Andor, *Napló és emlékirat = A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Akadémiai Kiadó, Bp., 1964, 433–435; BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, Bp., 1975; SZÁVAI János, *Magyar emlékirók*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1988; MOLNÁR Attila, *A „protestáns etika” Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása*, Ethnica Könyvkiadó, Debrecen, 1994, 108–112; BITSKEY István, *Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, 1996, 255–256; KOVÁCS KISS Gyöngy, *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában*, Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 2000, 29–39; Zsombor TÓTH,

impressziót, miszerint Cserei elsősorban történetíró, és főműve az 1709-ben megírt *História*. Ennek kettős következménye az, hogy Cserei életét illetően a *História* abszolút hitelt kapott, így aztán a Cserei-életrajzok is többnyire ennek a történeti munkának a magánéleti vonatkozásait reprodukálják. Másik következménye az, hogy a *Históriának* a 40-es éveiben járó Csereiről promovált pillanatfelvétele rögzült a szakmai kollektív emlékezetben, így Cserei hosszú és eseménydús életéből, csak a brassói „*exiliumban*” provinciálisan dohogó, jezsuita-gyűlölő, nem tehetségtelen székely írástudó arca maradt fenn. Noha források hiányában nem szenvedünk, Cserei Mihály ifjúkora és aggastyánkora egyaránt szem elől veszett.

Cserei ifjúságának záró szakasza (1690–1697) elsősorban az identitás és a társadalmi státuskeresés, sőt a társadalmi felemelkedés, Cserei szavaival a *promotio* mint optimális túlélési stratégia kereséséről referál. Ez rendkívül nehéz periódus az életében, konfliktusok, egyénileg vagy csoportban performált, a társadalmi normákkal, családi kötelekkel való ütközések jellemzik. A fiatal ember Cserei annak a székely katonáskodó társadalomnak a tagja, amely a XVII. század végére sem hadászati, sem erkölcsi-politikai szempontból nem tudta privilegizált helyét, szerepét a fejedelemségi, majd a guberniumi Erdélyben megtartani. Ez a társadalomtörténeti folyamat bizonyos szinten a Cserei-család történetébe és sorsába is beleíródik. A Csereiek a székely társadalom *nobilis*, azaz nemesi privilegizált kasztjába tartoztak, amit főként lófő státusuk és székelyföldi viszonylatban relatív anyagi jólétük biztosított számukra.⁶ Ugyanis nemcsak erdélyi, hanem a széki viszonylatban is a nemesség második vonalába tartoztak, nem érték el a főnemesnek számító altorjai Apor vagy sepsiköröspataki Kálnokiak, a XVII. század végén grófi címet nyerő családok szintjét. A Csereiek elsősorban militáris erényeikre és familiárisi szolgálatvállalásukra hagyatkozva igyekeztek társadalmi felemelkedésüket bebiztosítani. Ez, mint túlélési stratégia, bevett tradíciónak számított a családban, hiszen felmenőjük, baróti *Cserei Balás* a nikápolyi csatában (1396. szeptember 28.), megmentette Zsigmond király életét, miután levágta egy, a királyra rátámadó török fejét, a királyt búzaszemekkel táplálta menekülés közben. Miután hazatértek, hűséges *katonai szolgálatáért* címet és birtokadományokat kapott a királytól.⁷

The Portrait of a Young Man as a Survivor: Mihály Cserei (1690-1698), Budapest: CEU, Budapest College, 2007; TÓTH Zsombor, *Usus Doctrinae: Cserei Mihály Praxis Pietatis olvasata = Medgyesi Pál redivivus. Tanulmányok a 17. századi prédikátor életművéről*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYŐRI L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem, Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2007, 45-79 (A továbbiakban: TÓTH 2007a); Uő., *Ifjúkori önarckép: Cserei Mihály 1690–1697, = Generációk a történelemben*, szerk. GYÁNI Gábor és LÁCZAY Magdolna, Nyíregyháza, 2008, 235–247; Uő., *Egy kora újkori familiárisi kapcsolat kérdései: Cserei Mihály esete gróf altorjai Apor Istvánnal (1692–1703)* = Acta Siculica 2008 – A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve, Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2008, 309–318; (A továbbiakban: TÓTH 2008); Uő., *Cserei Mihály és élettörténetei (Esettanulmány)* = Könyvek által a világ... Tanulmányok D. Nagy Anikó tiszteletére, szerk. BÁNYAI Réka és SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály, Teleki Téka Alapítvány, Marosvásárhely, 2009, 403–426; (A továbbiakban: TÓTH 2009); Zsombor TÓTH, *From the Cradle to the Grave. Representations of Confessional Identity in Mihály Cserei's Writings (1667–1747)*. (A Case Study in Historical Anthropology), Colloquia, 2010, 44–71.

⁶ A székely oklevéltár kötetében közzétett lustrajegyzékek tanúsága szerint a XVII. században készült háromszéki és csíkszéki jegyzékekben megjelennek a Cserei család tagjai, annak függvényében, hogy a családtagok Baróton, Nagyajtán, Bölönben vagy Felső-Rákoson telepedtek le. Cserei Mihály nagyapja, Cserei Miklós az 1635-ös összeírásban a *nobiles* kategóriában jelenik meg. (Vö. Szokl. Ús., V., 26) Cserei Mihály apja, Cserei János az 1681. január 21-i lustrajegyzékben mint csiki nemes szerepel, továbbá testvérei, György és Farkas az 1680. május 8-i lustrajegyzéken erdővidéki nemesekként kaptak helyet. Végül a nem teljes 1683-as összeírásban Cserei János két testvére mellett Cserei Zsigmond, Cserei Mihály unokabátyja is megjelenik nemesként, akivel együtt kuruckodtak Thököly alatt. (Vö. Szokl. Ús., VII, 21–22; 27; illetve 1351–136). Ebből az 1683-as összeírásból Mihály apja, Cserei János fogsága miatt hiányzik, amit a kötet szerkesztői is jelölnek. (Vö. Szokl. Ús., VII., 126).

⁷ A Cserei-címer is igazolja ezt a történetet, ugyanis a címer egy vitézt ábrázol, akinek egyik kezében három búzakalász, a másikban kardra tűzött török fej látható, (vö. PALMAY József, *Háromszék vármegye nemes családai*, Sepsiszentgyörgy, 1902, 104. A továbbiakban PALMAY 1902). Cserei maga is előadja több írásában

Cserei Mihály dédnagyapja, baróti Cserei János, miután Henter Margitot feleségül vette, átköltözött Nagyajtára, így aztán a leszármazottak már a nagyjaitai előnevet viselték. Mihály nagyapja, nagyjaitai Cserei Miklós előbb II. Rákóczi György fő udvarbírája,⁸ később Apafi bizalmi embere,⁹ fiát, Cserei Jánost, vagyis Mihály édesapját ugyancsak a fejedelmi hatalom szolgálatába állította. Az ígéretes életút, Cserei János a fogarasi vár vice-kapitánya lett, és a fejedelemasszony, Bornemisza Anna bizalmát élvezte,¹⁰ váratlanul derékba tört, amikor a Béli-összeskűvés híveként letartóztatták, majd a nótaper után birtokai részleges elkobzása, illetve börtönbüntetése, 1679. szeptember 25-től 1685 tavaszáig bekövetkezett.

is e történetet, egybekötve a családfele felvázolásával. Csereinek ez a szövege különféle másolatokban is fennmaradt. Kolozsváron az Akadémiai Könyvtár kéziratárában, az unitárius fond kéziratai közt, egy colligatumban (jelzete: ms. U. 1358/A–C). Itt olvasható: „*Truncus Miklósvárszéki Barothi Cserei Balázs híres vitéz ember ki Zsigmond császárnak ki egyszersmind magyar király is volt, udvari szolgája lévén mikot in anno 1393(sic!) a királyt Nicápolynál Bajazetes török császár megverte és a király a harczról el szaladott, kevesed magával, a török üzven a királyt, Cserei Balázs megfordult és egy töröknek a fejét elütvén s a kardjába szurván, ugy viszi, a királynak és ugyanakkor a dunán által kelvén mikor a király megéhezett volna Cserei Balázs egy néhány búza fejet szed s a királynak viszi, azt kidörzsölvén ugy ette meg a király. Budára jövén a király akkor adta Cserei Balázsnak a czimert, melyel a Cserei familia e mai napig él. A czímerben egy ember fegyverben öltözve, egyi kezében egy kard, annak végében egy kontyos török fő, a más kezében három szál búza fő. Ez a Cserei Balázs 84 esztendő korában halt meg.*

Cserei Balázsnak fija Cserei Máté.

Cserei Máténak fia Cserei Lukács.

Cserei Lukácsnak fia Cserei Antal.

Cserei Antalnak fia Cserei Pál ki az öreg Zrínyi Miklós mellett volt a Szigeti obsidióban igen vitéz ember ott is veszett el Zrínyi Miklóssal együtt.

Cserei Antalnak másik fia Cserei Mátyás.

Cserei Mátyásnak fia Cserei László.

Cserei Lászlónak fia Cserei János.

A szülő Atyám el vette Henter Margitot és Nagy-Ajtára jött lakni Barotról de ifjú korában meg halt. Cserei Jánosnak fija Cserei Miklós a nagy atyám. Cserei Miklósnak egyik fia Cserei György, Cserei Sámuelnek a nagy apja.

2. Fia Cserei Farkas mostani Cserei Jánosnak édes apja

3. Fia Cserei János az én édes atyám.

Az Atyámnak két fija, egyik én Cserei Mihály, nekem két fiam közül egy árva fiam maradt életben Cserei György.

A más fia az atyámnak Cserei János ki is Csíkban Rákoson lakik.” (Vö. Nagyjaitai Cserei familiának deductioja, 55r–56r). Cserei részletes geneaológiát készített családjáról, ami eredetiben, a legnagyobb jegyzőkönyvében maradt fenn, amelyet 1733-ban kezdett el írni.

⁸ Cserei Mihály könyvei közül fennmaradt Pápai Páriz Imre *Keskeny út* c. rendkívüli népszerű könyve – amely a XVII. század folyamán 10 kiadást ért meg – és amelynek második, 1657-es kiadását Pápai Páriz *Nemzetes Vitézlő, Cserei Miklósnak, a mi kegyelmes urunk fejedelmünk Gyulaféjérvári Fő Udvar-Bírájának, Nekem joakaro Uramnak* ajánlotta. Cserei példányát az teszi igazán érdekessé, hogy Cserei margináliában kommentálja ezt az ajánlást: „*Ez volt az én Nagj Atyám igen híres nagj Gazda*” (vö. *KESKENY VT* mellyet az embernek elméjébe ütköző tsuda gondolatoknak kadéikiből, háboru elmélkedésekek köveiből, és sokféle kételkedésekek sürüjéből, a’ mennyire lehetett, most bővebben ki irtott kegyelmes urunk udvari prédikátora, PÁPAI P. Imre, Gyulaféjérvár, 1657, A2r).

⁹ Cserei Miklós, I. Apafi Mihály híveként, a környék, azaz Háromszék, sőt a közeli Brassó politikai közhangulatáról tájékoztatta a fejedelmet, alig egy hónappal Apafi fejedelemmé választása után, amely a marosvárhelyi országgyűlésen ment végbe török „asszisztencia” mellett 1661. szeptember 14-én. Ennek kontextusában jelentős az a hír, amit Cserei Miklós továbbít az 1661. október 18-án kelt levelében, amely szerint a brassói tanács le fogja tenni a hűségesküt az új fejedelemnek (vö. Szokl., VI., 246). Fennmaradt Cserei Miklós egy másik, Brassóból írt, 1661. november 2-án kelt levele, amely ugyancsak hasonló természetű és hírértékű. Cserei Miklós a háromszéki fő- és vicetisztek hűtlenségéről ír, különösen panaszkodik a Mikesekre, Aporokra, illetve Dánielekre (vö. Szokl., VI., 247).

¹⁰ Bornemisza Anna fejedelemasszony 1674. április 16-án Fogarasban egy házhelyet adományoz Cserei János vicekapitánynak hűséges szolgálatáért: „...*megtekintvén eleitől fogván szolgálatunkban való hűséges szolgálatját s mostani vicekapitányságának is tisztiben minden reá bízott dolgainkban híven eljárását, melyben nem is kételkedünk, hogy ezután is azon hűségének útait és módjait ne követné...*” (vö. Szokl., VI., 344).

Noha Cserei János mindvégig ártatlanságát hangoztatta, és valóban majd az 1696-os marosvásárhelyi országgyűlés rehabilitálja is, a hosszú börtönbüntetés nemcsak személyes, hanem egész családja sorsát meghatározta. Különösen Cserei Mihályét, aki apjának szabadulásakor volt abban a korban, hogy egy felsőbb kollégium (pl. a nagyenyedi) elvégzése után külföldre mehetett volna tanulni, ám Cserei János nem engedte meg, ehelyett familiáris szolgálatra küldte Teleki Mihály udvarába. Az írástudói tehetséggel megáldott Cserei Mihály, noha idejében tudatosította a külföldi peregrináció mint túlélési stratégia jelentőségét, íme, a rabságából szabadult apja eltérő döntése következtében Erdélyben ragadt. Az 1685 után vállalt familiáris szolgálata, majd a *hadi experientia* az elmaradt peregrinációhoz, különösen ennek promóciós lehetőségeihez mérten tűnnek sikertelen próbálkozásnak, amely Cserei egész életét végigkísérte, és amit ő maga írásaiban szóvá is tett.¹¹

A továbbiakban tehát értekezésemben arra teszek kísérletet, hogy Cserei Mihály ifjúságának záró szakaszát értelmezsem, azaz mikroszinten vizsgáljam, hogyan valósítja meg társadalmi felemelkedését a székelyföld és a guberniumi Erdély társadalmában, illetve kálvinista kultúrájában, gyakran a szokások és tradíciók ellenében, miközben saját belső harcát is megvívja önmagával, az ifjúkori liminalitásból a felelősségteljesebb felnőtt státus fele tartva.

¹¹ A *Históriában* az 1685-ös esztendőre visszatekintve, keserűen jegyzi meg: „*Ebben az esztendőben szabadula ki az atyám arabságból; én is ebben az esztendőben hagyám el a tanulást, noha még elég időm lesz vala a tanulásra. S bár ne engedte volna az atyám hogy a scholából kijöjjek, talám én is most jobb ember volnék.*” (Vö. CSEREI 1852, 155.)

I. Az értekezés elméleti és módszertani alapvetései

I. 1. Források

Értelmezésem fő forráscsoportját az a 8 kalendárium képezi, amelyekbe Cserei diárium szerűen végzett vegyes tartalmú, magyar és latin nyelvű feljegyzéseket.¹² Azáltal volt ez lehetséges, hogy a kalendáriumok naptári részében, minden egyes nyomtatott lapot – a nyomtatott oldalak rectóján 1–15-ig, a versóján pedig 16–30/31-ig voltak bejelölve a napok – egy üres oldal követett, amely így pontosan dátumhoz köthető feljegyzéseknek adott helyet. Ezeket a feljegyzéseket, vagyis a 8 darab kalendárium üres lapjaira Cserei által elvégzett manu propria feljegyzéseket csupán részlegesen adták ki,¹³ számos tévedéssel az átírásban, így inkább saját olvasatomra és átírásomra hagyatkozom a forráshasználat során.

Cserei élete folyamán több műfajú és nyelvű élettörténeti narrációt produkált.¹⁴ Az általam vizsgált periódus szempontjából, referencia értékét tekintve, a legfontosabb a már citált, 1698. január 2-án elkezdett élettörténeti elbeszélés, amelyet egy üres könyvbe kezdett el írni Cserei, abbahagyta, majd később folytatólagosan a *Históriát* másolta bele. Így tehát ez a könyv őrizte meg az 1709 decemberében elkezdett és 1712-ben befejezett *História* manu propria változatát¹⁵ az utókor számára, első oldalain Cserei legelső élettörténeti narratívájával együtt.¹⁶

Az 1709 decemberében elkezdett kor- és élettörténetet ötvöző *Históriát* megelőzi Cserei első fontos alkotása, a *Compendium*, amely ugyancsak tartalmaz egy élettörténeti elbeszélést, amely a kalendáriumok és az 1698-as narratíva után referenciaértékét tekintve a harmadik legfontosabb forrásunk ifjúkora rekonstruálásához. Így tehát a Cserei főműveként kanonizált *História* csak negyedik ebben a sorrendben, és referenciális megbízhatóságát tekintve kevésbé jelentős forrás, mint a kalendáriumok vagy az azt követő 2 élettörténeti narráció. Hiszen látni fogjuk, Cserei, meglepő módon, a *Históriában* eljegyzése és házassága dátumait is tévesen jelöli meg.

Egy újabb sajátos forráscsoportot képeznek jegyzőkönyvei, amelyek mind tartalmazznak valamilyen élettörténeti narratívumot, még ha csak szűkszavú évszám-esemény lebontású felsorolásban is. Ezek beazonosításában jelentős segítséget nyújtanak Cserei könyvlistái, melyek nemcsak az általa olvasott és birtokában lévő könyveket, hanem saját kéziratait is jelölik.¹⁷ Noha ezek közül csak a *gazdasági diárium*ként is emlegetett¹⁸

¹² A kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában őrzik azt a 8 kalendáriumot, amelyekben 1690-től 1695-ig, illetve 1697-ben és 1698-ban – az 1696-os kalendárium nem maradt fenn (l. Appendix 3) – Cserei szinte mindennapos gyakorisággal feljegyzéseket végzett, vagyis a nyomtatott kalendárium e célra fenntartott üres oldalait teleírta: 1. Kalendárium 1690-es esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 8185 (a továbbiakban: CSEREI 1690); 2. Kalendárium 1691-es esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 8345 (a továbbiakban: CSEREI 1691); 3. Kalendárium 1692-es esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 8472 (a továbbiakban: CSEREI 1692); 4. Kalendárium 1693-as esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 8607 (a továbbiakban: CSEREI 1693); 5. Kalendárium 1694-es esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 8963. (A továbbiakban: CSEREI 1694); 6. Kalendárium 1695-ös esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 9086 (a továbbiakban: CSEREI 1695); 7. Calendariom 1697-es esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 9285 (a továbbiakban: CSEREI 1697); 8. Calendariom 1698-as esztendőre, jelzete: KEKK, BMV. 9286 (a továbbiakban: CSEREI 1698a). Részleges kiadásukhoz lásd: FERENCZY Zoltán, *Cserei Mihály följegyzései*, Történelmi tár, 1893, 146–160, illetve 232–249 (a továbbiakban: FERENCZY 1893).

¹³ Részleges kiadásukhoz lásd: FERENCZY Zoltán, *Cserei Mihály följegyzései*, Történelmi tár, 1893, 146–160, illetve 232–249. (A továbbiakban: FERENCZY 1893).

¹⁴ Ezen élettörténeti narratívumok komparatív írásantropológiai értelmezéséhez lásd tanulmányomat: TÓTH 2009, 403–426.

¹⁵ Lásd CSEREI 1712, 1–233.

¹⁶ CSEREI 1698b, Ar.

¹⁷ Cserei Mihály a legnagyobb jegyzőkönyvébe a meglévő könyveiről, kéziratairól 231 tételt eredményező listát készített (*Könyveim regestruma. mind a kik, brassai ládámban vadnak, mind a melyek ide haza vadnak*), amelyet

jegyzőkönyvét kezdte írni az 1690–1698 közötti periódusban, azaz 1696-ban, a többi 5 jegyzőkönyv egész életútját lefedve 1709 és 1733-ban keletkezett.¹⁹ Cserei, legutolsó jegyzőkönyvébe, melyet 1733-ban kezdett el vezetni, még 1751-ben is vezetett feljegyzéseket.

1722-ben az alsóköhéri birtok elvesztése ürügyén kirobbanó botrány Cserei számára egy, a császárhoz intézett kérelem megírása révén, életének latin nyelven történő előadását tette lehetővé. A következőes császárhüségét és hazafiságot hangsúlyozó beszámoló műfaját tekintve egyfajta *petitio*, amely sajátos módon referál ifjúkoráról.²⁰ Cserei aggastyánkorának

Szádeczky Lajos publikált a jegyzőkönyv részleteivel. Vö. SZÁDECZKY Lajos, *Cserei Mihály jegyzőkönyvéből*, Történelmi Tár, 1903/IV, 569–572 (a továbbiakban: SZÁDECZKY 1903a).

¹⁸ *Cserei Mihály diáriuma* név alatt őrzik ezt a gazdasági naplót Marosvásárhelyen a Teleki Tékában, jelzete: TTMvhely, Tf 1075b, Ms 20 (a továbbiakban: CSEREI 1696). Cserei sajátkezű bejegyzése szerint 1689. augusztus 27-én kapta ajándékba ezt a könyvet. Több kéz írása fedezhető fel benne, és noha Cserei 1696. január 13-án hozzákezdett az íráshoz, alig 3 oldal után abba is hagyja, és 1697-re, sőt 1701-re vonatkozó gazdasági jellegű információkat rögzített. Így sajnos ez a forrás, az írás és íráshasználat mint esemény jelölésén túl, érdemben nem tud hozzájárulni az általam vizsgált periódus történeti rekonstrukciójához.

¹⁹ Cserei Mihálynak 5 jegyzőkönyve maradt ránk:

A. *Cserej Mihály jedzőkönyve*, nyolcadrét, 400 számozatlan levél. Lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, jelzete: KEKK, ms. 957. Mivel nem teljes, hanem töredék, vélhetően a brassói *exilium* alatt, tehát valamikor 1705 után kezdte el írni Cserei. Továbbá úgy tűnik, hogy folytatta benne az írást az 1710 évek alatt is, ugyanis még 1719-ben is hozzáír (a továbbiakban: CSEREI 1719). Cserei saját könyvjegyzékében így utal rá: „222. A magam jedező könyvem.” (SZÁDECZKY 1903a, 572). Kiadatlan kézirat, szakirodalmi méltatásához lásd: SZÁDECZKY Lajos, *Cserei Mihály jegyzőkönyvei*, Századok, 1903, 895 (a továbbiakban: SZÁDECZKY 1903b).

B. *Cserei Mihály törvénykönyve*, 183 nyolcadrét levél, vastag veres bőrbe, fehér házi cérnával varrva. Lelőhelye: MTA kéziratára, jelzete: MTAK, Bp., K 105. 1712-től, kezdte írni, 1724-ben fejezte be (a továbbiakban: CSEREI 1724). Kiadatlan kézirat, amely saját könyvjegyzékében a következőképpen szerepel: „224. Más kisebb veres bőrben varrott könyv törvényes dolgokról való magam notatioim vadnak benne.” (Vö. SZÁDECZKY 1903a, 572). Szakirodalmi méltatásához lásd: KÁLI NAGY Elek, *Cserei Mihálynak az Unitárius Kolozsvári Főtanodája Könyvtárában levő jegyzőkönyvének ismertetése*, Új Magyar Múzeum, 1853, 46–55 (a továbbiakban: KÁLI NAGY 1853); SZÁDECZKY 1903b, 891–895; BANCZIK 1905, 58, illetve CSAPODI 1973, 102.

C. *Cserej Mihály jegyzőkönyve*, negyedréti, 398 oldalra terjedő jegyzőkönyve, amelyet 1716-ban kezdett el írni és 1728-ig vezetett (a továbbiakban: CSEREI 1728). Kiadatlan kézirat, saját könyvjegyzékében így szerepel: „66. Fejér irhában kötve magam írásaim.” (SZÁDECZKY 1903a, 570). Lelőhelye: MTA Kézirattára, jelzete: MTAK, Bp., K 104. Szakirodalmi méltatásához lásd: SZÁDECZKY 1903b, 895, illetve CSAPODI 1973, 101.

D. *Cserej Mihály jegyzőkönyve*, két lappangó vagy elveszettnek hitt jegyzőkönyv, nem teljesen különállóak, inkább egy jegyzőkönyv két bevezetéssel: 1716. december 5-én indít, majd egy újabb kezdés 1728. június 6-ától, amely 1733-ig megy el. (A továbbiakban: CSEREI 1733). Kiadatlan kézirat, könyvlistájában a következőképpen jelöli meg: „15. Egy fekete bőrben varrva magam munkáim.” (SZÁDECZKY 1903a, 569). Lelőhelye: MTA Kézirattára, jelzete MTAK, Bp., K 103. Szakirodalmi méltatáshoz lásd: SZÁDECZKY 1903b, 896; CSAPODI 1973, 100. (A C és D tételt kénytelen vagyok azonos módon nevezni, vagyis, *Cserei Mihály jegyzőkönyve*, mert a B, C, D-vel jelölt kéziratok mind az MTA kéziratárában találhatóak, és bár külön jelzettel vannak ellátva [K 103; K 104; K 105], egyetlen korpuszt és tételt alkotnak: *Cserei Mihály jegyzőkönyve I–III, 1716–1748*. Megjegyzés tölem. T. Zs).

E. *Cserei Mihály legnagyobb jegyzőkönyve*, 1733-ban kezdi el, és 1748-ig vezeti, de még 1751-ben is korrigálja, kiegészíti (a továbbiakban: CSEREI 1751). Saját könyvjegyzékében: „Egy veres bőrben varrott könyv, jószágokról való dolgokat írtam bele.” (SZÁDECZKY 1903a, 572). Lelőhelye: OSZK Bp., kéziratára, jelzete: 2244. Quart. Hung. Szakirodalmi méltatásához lásd: SZÁDECZKY 1903b, 897–899. Részleges kiadásához lásd: SZÁDECZKY 1903a, 481–571.

²⁰ Latin nyelven megírt kérvényének eredeti példányát jelenleg Budapesten, az OSZK kéziratárában őrzik, Cserei Farkas 1853. augusztus 26-án tett adományának köszönhetően. Cserei úgy utal erre a szövegére, mint latin nyelvű „*Memoriálisom*.” Az eredeti latin nyelvű kézirat címe: *Cserei Michaelis de Nagyajta: libellus supplex ad Suam Maiestatem Caes. Regiam dd° = 28. Maii 1722*, jelzete: Fol. Lat. 1644. (A továbbiakban: CSEREI 1722). Ennek 2 szöveghű másolata Kemény János gyűjteményében maradt meg, és jelenleg a kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratállományában található: *Vera descriptio meorum fidelium Servitiorum et pro fidelitate passionum, fide mea christiana descripta* = Josephi Comitis Kemény Collectio minor Manuscriptorum Historicorum Tomus XXIII, 127r (az egész kötet jelzete: ms. KJ. 68–84, a szöveg jelzete: ms. KJ. 82).

legjelentősebb írása, két testamentuma mellett,²¹ az *Apologia*, amelyet 1747-ben írt, és amely az egész életút, beleértve az általam vizsgált ifjúkor egyfajta végső, összegző értékelését adja.²²

Ezekhez a forrásokhoz hozzárendelhetőek Cserei könyvei is, amelyek nemcsak a nyomtatott szövegeket kommentáló marginálisokat, hanem az olvasás alkalmaira reflektáló, a szöveghasználatok élettörténeti szempontból releváns alkalmaira is utalnak. Mivel ifjúkorában beszerzett könyvei többnyire fennmaradtak, az ezekben benne lévő feljegyzések az élettörténet teljesebb rekonstrukcióját segítik.²³ Külön figyelmet érdemel Cserei logika tankönyve, amely valójában egy olyan kézirat, amelyet Cserei székelyudvarhelyi diákként részint saját kezűleg állított össze, részint pedig lemásolt 1684 decembere és 1685 áprilisa között.²⁴ A forrás jelentőségét többek közt az adja, hogy az ifjú Cserei írásképe megkérdőjelezhető mintája, amely a többször újraolvasott és marginálisokkal ellátott könyvek korrektebb értékeléséhez nyújt segítséget.²⁵

Ezek a források, a *História* kivételével, a kalendáriumokhoz mérten, bár direkt módon nem szolgáltatnak látványos többlettudást az 1690–1698 közötti korszakhoz, ám lehetővé teszik Cserei egész életére kiterjedő *íráshasználati habitusának*²⁶ a teljesebb megértését és

²¹ Cserei két testamentumot hagyott hátra. Az első, amelyet gyerekei számára írt, és elsősorban ezek figyelmébe ajánlott egyfajta intellektus, 1746 körül keletkezett. Ez Abafi Aigner Lajos kiadásából maradt ránk. Másik testamentuma 1746. január 10-én kelt, de további módosításokat is szenvedett 1746 és 1751 között. Szádeczky Lajos tette közzé ezt a szöveget. A testamentumok kéziratát nem vehettem kézbe, csupán másolataikat láttam, így ezek kiadott változatát használtam: *CSEREI Mihály végrendelete*, kiad. ABAFI AIGNER Lajos, Történelmi Tár, 1881, 148–157 (a továbbiakban: CSEREI 1746). Illetve: *CSEREI Mihály testamentaria dispositioja*, kiad. SZÁDECZKY Lajos, Erdélyi Múzeum, 1895, 388–394; 429–444; 546–554 (a továbbiakban: CSEREI 1751).

²² A manupropria kéziratot a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzik, jelzete: KEKK, ms 840 (a továbbiakban: CSEREI 1747). A szöveget Cserei Mihály jegyzőkönyveinek részleteivel együtt Szádeczky Lajos adta ki (vö. SZÁDECZKY 1903, 572–582).

²³ Az 1690–1698 közötti periódusban, illetve az azt megelőzően beszerzett könyvek listájához lásd: appendix.

²⁴ Az eredeti kéziratot (*Notationes in Logicam*) a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár kéziratárának unitárius fondjában őrzik, jelzete: KAKK, ms. U. 9 (a továbbiakban: CSEREI 1684). Cserei e könyv formátumú kézirat első felét 1684 decemberének elején fejezi be, a sajátkezű bejegyzésének tanúsága szerint:

Scribebam in Udvarhely Anno 1684 die 3: decemb. Ego Michael Cserei de Nagi Aja, mpr. (Vö, CSEREI 1684, 96). Majd a félig teleírt könyvet tanára, Szathmári Pap János retorika jegyzetének (*Oratoria et Rhetorica*) a bemásolásával folytatja, és a következő év áprilisában fejezi be: *Finis scriptum idem qui supra. Anno 1685 die 9 Aprilis Finitus ad bono Deo cui gloriam aeternam* (CSEREI 1684, 141). Ennek jelentőségét az adja, hogy Cserei, későbbi forrásokban tévesen egy hónappal korábbi időpontot jelöl meg tanulmányai abbahagyására. Mind az 1698-as élettörténeti narratívumában, mind az 1709-es *Compendiumban* 1685. március 10-ét jelöli meg (vö. CSEREI 1698b, Ar; illetve CSEREI 1709, 2r). Ezekhez képest az 1685-es forrás referenciáját kell valónak nyilvánítanunk. Tehát megállapítható, hogy ellentétben a későbbi keletkezésű forrásokban megadott időponttal képest, Cserei valamikor 1685. április 9. után szakította meg tanulmányait és hagyta el végleg az udvarhelyi református gimnáziumot.

²⁵ Cserei könyvtárát valószínűleg többször is újraolvasta élete folyamán. Az újraolvasások aláhúzásokat és újabb meg újabb marginálisokat eredményeztek. A legfőbb nehézség így az 1690–1698 vagy előtte beszerzett könyvek esetében a marginálisok többé-kevésbé pontos datálása, azaz annak tisztázása, hogy adott kommentár ifjúkori vagy későbbi keletkezésű. Fennáll ugyanis a veszély, hogy egy későbbi, így aztán bölcsőbb, olvasottabb és műveltebb Cserei kijelentéseit tulajdonítjuk a fiatalembernek, ami a róla alkotott kép, az ifjú Cserei rekonstruált mentális világának hitelességét érvénytelenítené.

²⁶ Az *íráshasználati habitust*, elsősorban Keszeg Vilmosnak a népi írásbeliség körében végzett kutatási eredményeiből és módszereiből inspirálódva írásantropológiai és történeti antropológiai kategóriaként használom (Vö. KESZEG Vilmos, *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008. A továbbiakban: KESZEG 2008). Az íráshasználati habitus alatt így azt az egyénenként eltérő kora újkori praxist értem, amelynek során Cserei és kortársai egy adott íráshasználati mentalitás hatására, illetve egy társadalmi, sőt családi íráshasználati gyakorlat (mikro) kontextusában valamilyen célból (praktikus, reprezentációs, rituális stb.), illetve valamilyen funkciót (praktikus, reprezentációs, rituális stb.) társítva az íráshoz és az olvasáshoz az írásos kultúrára hagyatkoztak, vagyis írtak és olvastak. Cserei íráshasználati habitusára a későbbiekben reflektálok, ehhez még lásd a tanulmányaimat: TÓTH Zsombor, *Műfaj vs. íráshasználat?* = T. ZS., *A történelmem terhe. Antropológiai*

tanulmányozását. Ugyanis ezek az életút különböző időpontjaiban keletkező narratívumok feltárják azt az erős írásantropológiailag releváns összefüggést, amely az életvitel, életút és az írásos kultúra használata között áll fenn. A Cserei által írt szövegek keletkezése gyakran egy életfordulóhoz vagy egy életciklus-eseményhez kapcsolódik, sőt általában mindig egy liminális állapot, mint például az ifjúkori átmenet, öregség, rabság vagy exilium liminális/liminoid tapasztalata motiválja az intenzív írást és olvasást. Továbbá ezek, mint források egyes 1698 utáni események pontosabb megvilágosítása által használható nézőpontokat szolgáltatnak Cserei életútjának árnyaltabb megértéséhez is.

Végül, de nem utolsósorban, az 1698 után keletkezett források, beleértve Cserei könyveit is, olyan élettörténeti narratívumokat jelenítenek meg, amelyek az ifjúkornak, mint *emlék* konstruálásának és alkalmazásának textualizálását szemléltetik. A források legfőbb jelentősége így nem feltétlenül az ifjúkor mikrotörténeti rekonstrukciójához szolgáltatott potenciális adalékokban áll csupán, hanem Cserei önreflexiójának, mentális világának az egész életutat lefedő „én-dokumentálási folyamatát” tárják fel.

Cserei ifjúkorának mikrotörténeti rekonstrukciójához egy másik jelentős forrástípust is bevontam, azokat a levéltári forrásokat, amelyek Cserei és részben Apor István 1690. és 1698. közötti életéről referálnak. A szerzőség vonatkozásában alapvetően kétféle forrással dolgozom, a Cserei által, saját nevében fogalmazott és megírt, vagy az Apor nevében, vélhetően ennek szóbeli utasítása alapján fogalmazott és megírt misszilisekkel, illetve ezek másolataival. Félreértéseket elkerülendő kizárólag csak azokat a forrásokat használok, amelyek ítéletem szerint Cserei *manu propria* írásai.

A kutatás folyamán a legnagyobb nehézség abból adódott, hogy a *Cserei-levéltár* csupán töredékeiben²⁷ és eléggé szétszórtan²⁸ maradt fent, egy része vagy továbbra is lappang, vagy elveszett. Ez főként azzal magyarázható, hogy Cserei Mihály fia, György, fiú utód nélkül halt meg, így az ő ágában a család kihalt. Ennek következtében az öröklés leányágon folytatódott. Többek közt így történhetett meg az is, hogy az unitárius Suki vagy Suky család birtokába került Cserei könyvtárának egy része.²⁹ A családi levéltárra még mostohább sors

szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006, 333–405. (A továbbiakban: TÓTH 2006); illetve UŐ., *Homo scribens. Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendáriumokba feljegyzett élettörténetekhez = Emberek, életpályák, élettörténetek*, szerk. JAKAB ALBERT Zsolt, KESZEG Anna, KESZEG Vilmos, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007, 13–28 (a továbbiakban: TÓTH 2007b).

²⁷ Sepsiszentgyörgyön, az Állami Levéltárban őrzik ennek a családi levéltárnak az egyik töredékét:

Kovácsna Megyei Állami Levéltár, Cserey Emilia, született Zathureczky Emilia iratainak gyűjteménye, ezen belül a Cserei család levéltárának töredéke 1685–1795 (Fond Colectia personala Cserey Emilia nascuta Zathureczky,) nr 74. Fasc. XXV–XXVIII, Arhiva Familiei Cserey 1685–1795).

²⁸ Az erdélyi főúri családi levéltárakon belül maradtak fenn kisebb korpuszok, ám ezek közül is néhányról csak 19. századi tudósításból tudunk, azóta elvesztek. Pl. Torma Károly, gróf Hadik András és gróf Petki Mária egyik 1766-os levelét idézi, amelyből kiderül, hogy a grófné Cserei Mihály írásaiból álló ajándékot küldött az idős tábornoknak. Nem tudjuk, mi volt ennek a korpusznak a tartalma, összetétele (vö. TORMA Károly, *Cserey Mihály írásai*, Századok, 1885, 352–353.) Szádeczky Lajos pedig Mikó Imre gróf kijelentése alapján emlékeztet egy Krasznán elpusztult Cserei gyűjteményre (vö. SZÁDECZKY 1903b, 906). Mindazonáltal némely háromszéki és erdélyi nemes családok levéltáraiban fennmaradtak kisebb töredékek, mint például az Apor, Kálnoki, Zathureczky, Mikó, Kornis, Teleki családi levéltárakban. De ugyanakkor az egyes történészek a kutatás folyamán sajátítottak ki, „felejtettek maguknál” kisebb egységeket. Így maradt fenn a Szádeczky-Kardos levéltáron belül Apor Péter és Cserei Mihály levelezésének egy töredéke. Itt mondok köszönetet Csáky Árpádnak, aki felhívta a figyelmemet ezekre a misszilisekre.

²⁹ Ennek egyetlen pozitív következménye volt az, hogy Cserei könyveinek és némely kéziratának többé-kevésbé egységes korpusza, Suky László kollégiumi gondnok 1791-es könyvadománya részeként, a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárába kerül és így fennmaradt, (vö. KANYARÓ 1910, 87). Ennek az adománynak a részeként maradt ránk Cserei egyik jelentős és terjedelmes kézírata: *Cserei Mihály törvénykönyve*, (vö. KÁLI NAGY 1853, 55). Cserei könyvtárának töredéke, a unitárius gimnázium könyvtárának többi példányával, ma a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár RMK állományának unitárius fondjában kapott helyet. Az unitárius fond történeti alakulásához lásd: SIMÉN Domokos, *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára*, Keresztény

várt, bizonyára szétszóródott, noha Cserei életében igen nagy gondot fordított okiratainak gondos másolására, illetve megőrzésére.³⁰

A Cserei családi levéltár töredékén kívül elsősorban a háromszéki székely nemes és főnemes családok családi levéltárait, Brassó város levéltárán belül a magisztrátus iratainak fondját, a gyulafehérvári román ortodox püspökség levéltárát, illetve Erdély központi kormányzati levéltárai közül a kincstartósági levéltár számomra releváns alegységeit használtam.³¹ Ebből a nagyon változatos tartalmú, műfajú és nyelvű forráskorpuszból a kalendáriumok tűntek a legértékesebbeknek, ezek sajátosságaiból kiindulva alakítottam ki az értekezés koncepcióját és a megírásához szükséges módszertant. Ugyanis ez a 8 kalendárium egymás mellé téve, Cserei íráshabitusának köszönhetően, olyan diárummá állt össze, amely *mikroszinten* tette beláthatóvá és tanulmányozhatóvá az 1690-1698-as periódus egyfajta *alulnézetét*, még akkor is, ha Cserei bizonyos öncenzúrát alkalmazott feljegyzéseiben. Az 1698. január 2-i keltezésű narratívum,³² amely Cserei addigi életét tekinti át, nemcsak rituális jelentőséggel bír, hanem világossá teszi, hogy az 1698 előtti életút elkülöníthető szakaszait (gyerekkor, ifjúkor) Cserei maga is folyamatokként, elkezdődő, zajló és lezáruló életegységekként kezelte. Ebből a perspektívából válnak a kalendáriumok rendkívüli jelentős és egyedi típusú forrásokká Cserei életét illetően, hiszen az általuk megjelenített intenzív, diáriumszerű beszámoló mint *mikro-* és *alulnézet* egy, Cserei által is folyamatként értelmezett életszakasz, az ifjúság lezárását, illetve egy meghatározó jellegű átmenetet, a felnőtté válást teszik tanulmányozhatóvá. A kalendáriumokat tehát ezen megfontolásból választottam fő forrásaimnak, mert egy olyan *mikrotörténeti rekonstrukciót* tesznek lehetővé, amely megválaszolhatja a következő *történeti antropológiai* kérdést: hogyan válik felnőtt férfivá egy kora újkori székely fiatalember a guberniumi Erdélyben.

Első módszertani döntésem az volt, hogy a források maguk, azaz elsősorban a fő forráscsoport, továbbá a kontrollforrások nyelvi, textuális és referenciális sajátosságai határozzák meg, sőt jelölik meg a használatukhoz optimális módszertant. Vagyis a források narratív lehetőségei igényeljük az értelmezés és a megírás folyamán, az értekezésben érvényesülő elbeszélés módszerét, és ne egy módszertanhoz vagy egy elbeszélési sémához szabjam, alakítsam a forrásokat. Következésképp, tekintettel arra, hogy a fő forráscsoportot alkotó 8 darab kalendárium beszámolója csak egy rövid periódusról, azaz 8 esztendőről és nem egy egész életről referál, úgy döntöttem, hogy egy olyan *mikrotörténeti rekonstrukciót* végzek, amely ennek az 1690–1697/98 közötti periódusnak a történeti antropológiai értelmezését szolgálja. Noha az általam felgyűjtött, használt források az egész életút mikrotörténeti rekonstrukcióját is lehetővé tették volna, szándékosan döntöttem a csupán

Magvető, 1877, 195–208; BENCZÉDI Pál, *A volt kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának kéziratáráról = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulóján*, Bukarest–Kolozsvár, 1957, 33–45; BÍRÓ Gyöngyi, *A kolozsvári unitárius egyházközség könyvtára a XVI–XVIII. században = Kolozsvár 1000 éve*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán, EGYED Ákos, SIPOS Gábor, WOLF Rudolf, Kolozsvár, 2001, 140–149. A korpusz katalógizálása Sipos Gábor és munkatársainak érdeme: *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa*, szerk., bev., SIPOS Gábor, Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2004, 363–528. (A továbbiakban: SIPOS 2004).

³⁰ A Mikó család családi levéltárán belül fennmaradt kis korpuszon még mindig láthatóak Cserei „iratrendezési eljárásai.” Ezt a korpuszt a Magyar Országos levéltárban őrzik, jelzete: MOL, P. 1995, *Mikó család levéltára*, 1 csomó, évrendezett iratok, 1 tétel. Itt mondok köszönetet Jankovics Józsefnek, aki felhívta figyelmemet erre az értékes töredékre. Bizonyos iratok versóira rövid regesztákat vagy utalásokat, sőt újabb kontraktusokhoz irányító magyarázatokat illesztett, amely az adott ügy, pl. pénzkölcsön vagy a földek zálogba vétele, illetve visszaváltásának áttekinthetőségét segítette. 1722. május 14-én vejenek, Száva Sándornak adott kölcsön 100 forintot. Mivel 1723-ban és még két alkalommal adott kölcsön ugyancsak 100 forintot, ezeket mind rávezette a legelső obligatoria, a kölcsönt igazoló irat versőjára. Vö. *Száva Sándor obligatoriája*, 1722. május 14. jelzete: MOL, P. 1995, *Mikó család levéltára*, 1 csomó, évrendezett iratok, 1 tétel, Fasc. 14, 88r–88v.

³¹ MOL, F. 234, Erdélyi Kincstári levéltár, IV. szekrény, V. szekrény, VI. szekrény illetve Xb. szekrény.

³² Lásd. 1698b.

egyetlen életszakasz felnagyítása és intenzív vizsgálata mellett. Az élettörténeti elbeszélés a világirodalom és az európai kultúra egyik legerősebb narratívátípusa, retorikai és poétikai sémáktól meghatározott elbeszéléstípus, amely egy *bizonyos* elbeszélési módot enged meg, többnyire egy progresszív vagy regresszív linearitású élettörténetet.³³ Az életciklus-események, vagy az életszakaszok szintjén haladva mind a történész, mind az író egy narratív sémát követ, amely teleologikus, sőt egy ponton túl autonóm a történeti kérdésfelvetéstől, az írói szándékoktól, azokat gyakran felülíró önálló történetként evoluál, így a nagyon különböző életsorsokat, tapasztalatokat, általában *ugyanabban* a történettípusban, szűzsében vagy adott motívum-repertoárban jeleníti meg. A mikroszinten megragadható egyéni élettapasztalat inkonzisztenciája, töredezettsége, sőt érthetlensége ellenőrizhetetlenül leegyszerűsödött volna, uniformizálódott volna a teljes életút bejáratott narratív mintáiban, kötött elbeszélési lehetőségeiben. A mikrotörténetírás ellenállása az antropológiai elméletekkel szemben hasonló módon hangsúlyozta az elméletnek a mikroszinten feltárt tapasztalatra, töredékre gyakorolt uniformizáló, azt vitathatóan le- és kikerekítő, kiegészítő sémába rendező veszélyét.³⁴ Cserei esetében az egész életút „klasszikus” élettörténeti elbeszélése nemcsak egy vitatható módon kiegészített, mesterségesen kiegészült narratívát eredményezett volna, hanem elfedte volna azt a folyamatot, amely életében bizonyára rendszeresen ismétlődött, sőt ennek alapritmusát és mély-strukturális lényegét képezte: a pre-, poszt- és liminális/liminoid tapasztalatok dialektikáját és az ezeket követő, avagy megelőző *átmenetek* megélését, illetve érzelmi és intellektuális percepcióját. Anélkül, hogy elvitátnám az élettörténet mint egész, módszertani szempontból is helytálló, azaz érvényes mikrotörténeti alkalmazási lehetőségeit,³⁵ forrásadottságaim, módszerem és kérdésfelvetésem következményeként én másképp szándéksom használni az élettörténeti narrációt, egyetlen életszakasz elbeszélését kísérlem meg, további életszakaszokban (re)kontextualizálva azt. Legyen ez a döntés az én interpretátori felelősségem.

³³ A kora újkori retorikai és poétikai tradíció az antik örökséget vitte tovább, amely a jellemábrázolásnak, a híres személyek leírásának nagyon fontos szerepet jelölt meg a rétor képzésében. (Vö. BARTÓK István, „*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk.*” *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1998 (a továbbiakban: BARTÓK 1998); KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Universitas Kiadó, Bp., 1998; *Retorikák a reformáció korából*, szerk. IMRE Mihály, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000, (a továbbiakban: IMRE 2000), illetve *Retorikák a barokk korból*, szerk. BITSKEY István, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003 (a továbbiakban: BITSKEY 2003). Így aztán Arisztotelész, Cicero, Quintilianus vagy Cornificius retorikáiból nem maradhatott ki ennek a leírásnak a technikája. Az antik rétorok az *argumentáción* belül, a személyi érvek (*argumenta a persona*) vagy a bemutató beszéden belül, a dicséret részeként tárgyalták és tanították a személy- vagy jellemábrázolást, illetve leírást. Ez a kora újkorban töretlenül folytatódott, sőt a nemzeti nyelvek és kultúrák disszeminálódása sem változtatott ezen. A költő Zrínyi Miklós, angol nyelvű életrajza igen meggyőzően illusztrálja, hogy az élettörténet antropológiai strukturáltsága szükségszerűen retorikai és poétikai kompetenciák révén képeződik le írott vagy szóbeli diskurzusokba. Zrínyi esetéhez lásd tanulmányomat:

Fun–Club” Zrínyi, 1664. Megjegyzések a Zrínyi-kultuszhoz az angol nyelvű életrajz tükrében = Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése, szerk. BICZÓ Gábor és KISS Noémi, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2003, 389–407. Illetve angolul: *Serini 1664 – Made in England = Militia et Litterae Ungarnbilder und historisches Selbstverständnis in der europäischen Geschichte, Literatur und bildenden Kunst am Beispiel der beiden Nikolaus Zrínyi*, eds. Gábor, TÜSKÉS, Franz KÜLHMANN, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2008, 41–58.

³⁴ LEVI, Giovanni, *On Microhistory = Historical Writing*, ed. BURKE Peter, Polity Press, Cambridge 1991, 105. (A továbbiakban: LEVI 1991).

³⁵ Sebők Marcell jelentős forrásapparátust megmozgató és eruditus módon megírt, Sebastian Ambrosius életét bemutató könyvére (is) utalok. Vö. SEBŐK Marcell, *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története* (1554–1600), L’Harmattan Könyvkiadó, Bp., 2007.

I. 2. Módszer

Az értekezés megírásában alkalmazott módszertan³⁶ bemutatásához a már említett forrásközpontú megközelítés mellett bizonyos számú és jellegű elméleti szempontokra is kellett támaszkodnom. A források prioritása e vonatkozásban is meghatározó. Ha a források *narratív*, és az értelmezés folyamán *narrativizálható* lehetőségei egy *mikrotörténeti rekonstrukciót* jelölnek meg optimális eljárásként, akkor a *történeti antropológiai* magyarázat körvonalazása közben is, ugyancsak a források határozzák meg azt az elméleti apparátust és fogalmi nyelvet, amely az értelmezést működteti.³⁷ Következésképp a mikroszinten vizsgálendő *átmenet* (*passage/transition*) rituális jelentőségű folyamatának történeti antropológiai értelmezésére az elsősorban Van Gennep³⁸ által promovált, majd később Turner által árnyalt *rite de passage* elmélet fogalmi nyelvére hagyatkozom.³⁹ Van Gennep elméletéből a Turner által is átvett és továbbértelmezett *limen*, *liminális*, *liminoid*, továbbá *pre-* és *posztliminális* fogalmakat használok,⁴⁰ amelyek segítségével az 1690–1697/98-as periódust a következőképpen osztom fel: 1. preliminális szakasz (**1690. január 1. – 1692. december 30.**), 2. liminális szakasz (**1693. január 1. – 1697. április**), 2.1. limen (**1697. május 10. (eljegyzés) – 1697. október 23. (esküvő)**), 3. posztliminális (**1697. október 29. – 1698. január 2.**). Ez a fajta strukturálása az ifjúság záró szakaszának, a néhol napi

³⁶ A módszerem megválasztásában és elméleti megalapozásában többek közt Miles Fairburn könyvére támaszkodtam. Vö. FAIRBURN, Miles, *Social history. Problems, Strategies and Methods*, St. Martin's Press, New York, 1999 (a továbbiakban: FAIRBURN 1999).

³⁷ Fairburn figyelmeztet arra, hogy adott kutatás legfontosabb módszertani döntése nem más, mint a legjobbnak vélt magyarázat megtalálása, illetve megválasztása (*the problem of how to determine the best explanation*). A helyzetet azt bonyolítja leginkább, hogy néha több módszer vagy elméleti megfontolás ígérkezik egyformán optimálisnak, amelyek közül a megmagyarázandó jelenség számára az optimális magyarázatot kell választani. Fairburn szerint tehát: "The problem occurs when several competing explanatory theories are advanced for the same phenomena and we want to know which theory is the 'best'; that is, which one provides the best *explanans* for the *explananda* in question." (FAIRBURN 1999, 235).

³⁸ Van GENNEP, Arnold, *Les Rites de Passage. Étude Systematique des Rites*, 3rd ed., Paris, 1991 (a továbbiakban: VAN GENNEP 1991). Van Gennep magyar recepciójához lásd: FEJŐS Zoltán, *Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlatja*, Ethnographia, 1979/3, 406–414. Illetve van Gennep művének magyar fordítása: Van GENNEP, Arnold, *Átmeneti rítusok*, ford. VARGYAS Zoltán, L'Harmattan Kiadó, Bp., 2007.

³⁹ Victor Turner gazdag kutató- és elméletírói munkája során több alkalommal és főként több művében foglalkozott a rituális átmenettel, ennek fogalmi összetevőivel. Következésképp, az 1969-ben publikált, magyarul is olvasható, a rituális folyamatról értekező műve csupán egyike egy hosszabb szövegsorozatnak, reflexiós folyamatnak. (Vö. TURNER, Victor, *The Ritual Process*, Aldine, Chicago, 1969. A továbbiakban: TURNER 1969. Illetve magyarul: TURNER, Victor, *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*, Osiris Kiadó, Bp., 2002, a továbbiakban: TURNER 2002). Érthető módon az újabb terepmunkák tapasztalata és felesége, Edit Turner hozzájárulása következtében is soron következő munkáiban tovább árnyalta kiindulási álláspontját: TURNER, Victor, *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*, Cornell University Press, New York, 1967 (a továbbiakban: TURNER 1967); Uő., *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*, Cornell University Press, New York, 1974 (a továbbiakban: TURNER 1974); TURNER, Victor, TURNER, Edith, *Image and Pilgrimage in Christian Culture. Anthropological Perspectives*, Columbia University Press, New York, 1978 (a továbbiakban: TURNER 1978).

⁴⁰ A küszöb (*limen*) mind Van Gennep, mind Turner esetében azt a helyzetet, történést, vagy rituális performanciát jelöli, amelyhez mérten a preliminális, liminális és posztliminális állapotok artikulálódnak, vagyis végbemegy a rituális elkülönülés, átmenetiség és az újrabefogadás. Turner nemcsak többféle liminalitást különböztet el – kidolgozza például a vallásos liminalitás (*religious liminality*) fogalmát –, hanem különbséget tesz a *liminális* és a *kvázi-liminális*, azaz *liminoid* (*quasi-liminal or liminoid*) fogalmak között. (Vö. TURNER 1974, 3 illetve 35.) Turner szerint ugyanis a liminalitás nemcsak átmenetet (*transition*) jelöl, hanem opciókat, potenciálisnak megvalósítható (*potentiality*) választásokat is hordoz. A vallásos zárandoklat példáján keresztül mutatja meg, hogy a zárandoklók átmenetisége, például a profán szférából a szakrálisba, szabad döntés vagy választás eredménye, nem a társadalom működési mechanizmusa által determinált átmenet, így liminalitásuk is csak egyfajta *kvázi-liminalitás*, olyan *liminoid* állapot, amely nem végső átalakulást jelöl. (Vö. TURNER 1974, 33–35.)

pontosággal megjelölt határok ellenére is, csupán egy lehetséges modellezése az élettörténetnek, annak érdekében, hogy az *átmenet* mint az identitásteremtés története és folyamata elbeszélhető és értelmezhető legyen. A vizsgálandó életszakasz tehát a következő koncepcionális modellt követi: elválásztás (*séparation*), átmenet (*transition*), végül pedig az újra befogadás (*agrégation*).⁴¹ Következésképp a (pre- és poszt-) *liminalitás–liminoid* kategóriák Cserei mindennapjainak mikronézetét, pontosabban ezt a mikroszintű individuális és inkonzisztens tapasztalatot kontextualizálják antropológiai szempontból, és teszik lehetővé az értelmezését. Cserei életében a *liminalitás* első és legbiztosabb jele az, ahogy Cserei liminális személyként (*liminar person*) nyilvánul meg, következetlen cselekedeteiben, vallomásaiban, sőt egész identitásában azt az ambiguitást testesíti meg, amelyet Turner a *between and betwixt*, azaz a köztesség jellegzetes állapotaként jelölt meg.⁴² Sőt mi több, Turner a liminális személyt átmeneti lényként (*transitional being*) határozza meg, akinek az életében a liminalitás nemcsak az ambiguitás és az ellentmondó végletesség szakasza, hanem a reflexivitás időszaka is.⁴³ Ezt látszik illusztrálni az íráshasználó Cserei is, az imádkozó, verset, fohászt író, olvasmányainak bölcs mondásait magyarul és latinul lejegyző merengő fiatalember is.

Noha a posztmodern antropológia nem függetlenül a *Writing Culture*⁴⁴ és úgy általában a posztmodernitás radikális kritikájától, továbbá Turner munkásságának jelenkori méltatása fenntartásokat fogalmaz meg a liminalitás fogalommal vagy az életciklus események és liminalitás összefüggésével kapcsolatosan,⁴⁵ hangsúlyozva, hogy a *limen*,

⁴¹ VAN GENNEP 1991, 11.

⁴² A magyarra nehezen fordítható *between and betwixt* szintagma az átmentiséget olyan sajátságos létállapotként jelöli meg, amely az átmenti lényt (*transitional being*), azaz liminális személyt (*liminar person*) egzisztenciája ambiguitásával, sőt paradox természetével konfrontálja. Következésképp, az átmentiséget „elszenvedő” individuum egy olyan liminális állapot rabja, amely egyfajta interstrukturális helyzetet (*interstructural situation*) generál, így maga az individuum is átminősül egyfajta interstrukturális emberi lényé (*interstructural human being*), (vö. TURNER 1967, 93 illetve 95–97).

⁴³ Turner fogalmi habitusában a *liminality as a stage of reflection* szintagma az átmentiség kreatív oldalát mutatja fel, a liminális tapasztalatból felszabaduló, (át)értékelő és értelmező sajátosan emberi magatartásmódot írja körül. Az önnön sorsát, helyét és létének értelmét felülvizsgáló ember attitűdje ez. (Vö. TURNER 1967, 105). Az ifjúkorból a felnőttkorban átlépő, majd 1698. január 2-án élettörténeti narrációba kezdő Cserei valójában a liminális állapota során megtapasztalt tudását rögzíti önmaga számára elsősorban.

⁴⁴ Az antropológiában a radikális posztmodern beállítást jelöli az az 1985-ös, Santa Fében tartott szeminárium, amelynek témája az írás, politika és antropológia viszonyát vizsgálta. A „nyelvi fordulat” antropológiára tett hatását tárgyaló szövegek kötetben is megjelentek: *Writing Culture: the Poetics and Politics of Ethnography*, eds. CLIFFORD, James and MARCUS, George, Berkeley, University of California Press, 1986. (A továbbiakban: CLIFFORD–MARCUS, 1986). A kötet kiadását megelőzte az a jelentés, amely a szeminárium eredményeit összegezte és a kötet fő téziseit is promoválta már 1985-ben. (Vö. CLIFFORD, James and MARCUS, George, *The Making of Ethnographic Texts: A Preliminary Report*, *Current Anthropology*, 1985/2, 267–271.)

⁴⁵ Johnson-Hanks Kamerunban, a Beti nők között végzett kutatómunkája kapcsán kédezt rá arra, hogy az életciklus-események modelljét (*life-cycle modell*) mennyire kapcsolhatjuk egybe élesen elkülönülő liminális állapotokkal. A Beti nők anyaságát (*motherhood*) tanulmányozva mutatott rá, hogy ezek életében a szülés, az anyaság nem jelent éles váltást, nincs elméletileg semmiféle küszöb, *limen* értelemben, amit meghaladnának, a szülés után nem válnak felnőttekké, gyakran visszamennek az iskolába vagy mesterséget tanulnak, folytatják „teenager-i” életüket. Következésképp, esetükben az életciklus, életválság és liminalitás turneri fogalmak szerinti applikációja nem lehetséges. JOHNSON-HANKS, Jennifer, *On the Limits of Life Stages in Ethnography: Toward a Theory of Vital Conjunctions*, *American Anthropologist*, 2002, 865–880. A kérdés további méltatásához, ti. a turneriánus antropológia jelentőségéhez lásd: WEBER, Donald, *From Limen to Border: A Meditation on the Legacy of Victor Turner for American Cultural Studies*, *American Quarterly*, 1995, 525–536 (a továbbiakban: WEBER 1995); ALVAREZ, Robert Jr., *The Mexican–US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands*, *Annual Review of Anthropology*, 1995, 447–470; JULES–ROSETTE, Benetta, *Decentering Ethnography: Victor Turner’s Vision of Anthropology*, *Journal of Religion in Africa*, 1994, 160–181 (a továbbiakban: JULES–ROSETTE, 1994).

threshold (küszöb) helyett a *border* (határ) antropológiák korát éljük,⁴⁶ én a turneri elmélet kora újkori applikálhatósága mellett érvelek és döntök. Ezt nemcsak a kora újkor általános történetírására és történeti antropológiájára gyakorolt jelentős hatása⁴⁷ miatt látom így, hanem a történeti megközelítés vizsgálati forrásainak a posztmodern antropológiához mérten oly eltérő természetéből adódóan vélem továbbra is eredményesen alkalmazhatónak. Míg az antropológiában a szinkron típusú vizsgálat klasszikus módszere (*participant observation*) által feltételezett értelmezési szituáció minden egyes komponense – antropológus, bennszülött, tolmács, terep, beszámoló – magával az antropológussal az élen a posztmodern relativizmus áldozata lett,⁴⁸ addig a történeti megközelítés diakrón nézete más megértési és értelmezési problémákkal konfrontálódva (pl. történetiség és referencialitás) részben mentesül a James Clifford által indítványozott poétikai-politikai alapvetésű kritika alól.⁴⁹

A van Gennep-i alapokról induló turneriánus elmélet így lehetővé teszi, hogy Cserei ifjúságának záró szakaszában az átmenetből adódó liminális tapasztalat értelmezhetővé váljék. Az 1690–1698 közötti korszak Cserei erőfeszítéseit mint túlélési stratégiákat, vagy

⁴⁶ JULES-ROSETTE, 1994, 175, illetve WEBER 1995, 528–529.

⁴⁷ Az 1970-es évekkel kezdődően, amely az antropológia és történelem termékeny találkozásának ígéretes kezdete volt, rengeteg történeti munkába bekerültek antropológiai fogalmak, koncepciók, sőt módszerek. Bár némelyik esetében vitatható az alkalmazás jogosultsága és sikere, a '80-as, '90-es évekre kialakult egy olyan történeti antropológiai paradigma, amelyben Clifford Geertz meghatározó jelenléte mellett például Victor Turner is inspiratív hatást gyakorolt a társadalomtörténészekre. Következésképp, a mikrotársadalmak, közösségek, család, életciklus-események vagy életkorszakok tanulmányozásában, jelentős módszertani és interpretációs szerepet kapott az antropológia és szociológia. A kérdést méltató hatalmas szakirodalomból izelítő gyanánt csupán: BARNARD, Alan, *History and Theory in Anthropology*, Cambridge, University Press, 2000; *Problems in the Historical Anthropology of Early Modern Europe* eds. HSIA, R. Po-Chia and SCRIBNER, R.W., Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1997 (a továbbiakban: SCRIBNER 1997); *Historical Writing*, ed. BURKE, Peter, Cambridge, Polity Press, 1991; MACFARLANE, Alan, *Historical Anthropology*, Cambridge Anthropology, 1977/3, 7–13, (a továbbiakban: MACFARLANE 1977). A konkrét alkalmazásokhoz, a jelentősebb példák közül, amelyek azt igazolják, hogy a *ritus és ritualitás* nemcsak sajátos történeti jelentőséget, hanem antropológiai méltatást is kapott, lásd: *Ancient and Medieval Rites of Passages. A History of Young People in the West*, ed. Giovanni, LEVI, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 1997; MUIR, Edward, *Ritual in Early Modern Europe*, University Press, Cambridge, 1997; CRESSY, David, *Birth, Marriage, and Death. Ritual, Religion, and the Life-Cycle in Tudor and Stuart England*, University Press, Oxford, 1995; KERTZER David I, *Ritual, Politics, and Power*, Yale University Press, New Haven, 1988; CHARTIER, Roger, *Cultural History: Between Practices and Reperesentations*, Cornell University Press, Ithaca, 1988; SEGALÉN, Martin, *The Historical Anthropology of the Family*, University Press, Cambridge, 1988; BURKE, Peter, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy*, University Press, Cambridge, 1987; SCRIBNER, R.W., *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*, Hambledon Press, London, 1987; MACFARLANE, Alan, *The Family Life of Ralph Josselin: an Essay in Historical Anthropology*, Cambridge, 1970. (A továbbiakban: MACFARLANE 1970).

⁴⁸ A posztmodern relativizmus és radikalizmus antropológiára tett hatásához lásd: HERNDL, G. Carl, *Writing Ethnography: Representations, Rhetoric and Institutional Practices*, College English, 1991/3, 320–332; FISCHER, M. J. Michael, *Emergent Forms of Life: Anthropologies of Late or Postmodernities*, Annual Review of Anthropology, 1999/4, 455–478; POEWE, Karla, *Writing Culture and Writing Fieldwork*, Ethnos, 1996/4, 177-206; MARCUS, E. George, *The Uses of Complicity in the Changing Mise-en-Scène of Anthropological Fieldwork*, Representations, 1997/3, 85–108.

⁴⁹ Az antropológiai és történeti típusú megértés különbségeire utalok, nem felejtve azonban azt, amit már az 1950-es évekeben felismertek, hogy maga az antropológia diszciplináris természete mennyire követeli a diakrón, azaz történeti módszereket, törvényszerűségeket kérdésfelvetései és értelmezései egyfajta kontrolljaként. (Vö. EVANS-PRITCHARD, E. E., *Anthropology and History = Social Anthropology and Other Essays* ed. EVANS-PRITCHARD, E. E., New York, The Free Press, 1964, 191.) Nem ezt vitatom el. Mindezáltal, a Writing Culture sajátosan az antropológiai megértésre, módszertanra vagy éppenséggel kutatásra vonatkozó kritikáját azért sem alkalmazhatjuk egy az egyben a történetírásra, mert a diakrón dimenzióban a kutatás egy más típusú valóságkonstrukcióval operál, más típusú forrásokkal, végső soron más poétikai és politikai normákkal konfrontálódik. Ez azonban végképp nem jelenti azt, hogy a történeti, történeti antropológiai kérdésfelvetés és megértés megbízhatóbb és teljesebb lenne, hiszen ez is csak egy *részleges tudás* (*partial knowledge*), ám részlegességének oka és természete másként konstituálódik.

identitáskeresési és a társadalmi felemelkedésre tett kísérleteket, Cserei szavaival a „*promotio*-t” jeleníti meg. A kalendáriumi feljegyzések narratívuma egy olyan (magán)élet- és kortörténetet vázolnak, ahol Cserei csupán egy a kora újkori egyének közül, akik a társadalmi drámában (*social drama*)⁵⁰ részt vesznek vagy liminalitásukat gyakran egy-egy *communitas*⁵¹ ideiglenes tagjaként performálják. Továbbá, Turner elmélete azt is megválaszolhatóvá teszi, hogy Cserei esetében a társadalmi felemelkedésre tett kísérlet és az ifjúkori liminalitás mennyiben esnek egybe, a társadalmi térben végbemenő újra befogadás után a liminalitás megszűnik-e életében, főként ennek spirituális dimenzióiban. Azaz a felnőtté válás publikus és külső, a társadalmi térben releváns attribútumai, az identitás privát és belső komponenseit illetően a kálvinista kegyességi önszemlélet mélységeiben végrehajtják-e ugyanazt az átalakulást, ugyanazzal az eredményességgel vagy nem? A társadalmi térben és struktúrák szerinti felemelkedés ténye, tapasztalata például megszünteti-e ezt a sajátos vallásos liminalitást (*religious liminality*),⁵² amelynek írott nyomait tételezhetjük Cserei kalendáriumaiban?

Következésképp értelmezésem és az általam alkalmazott módszer célja azt feltárni, hogy a nemesi sorból származó, katonáskodó, nem túlságosan tehető kora újkori székely fiatalember ifjúságának záró szakaszából miként lép át a felnőttkorba, házassága és más túlélési, illetve promóciós stratégiákra hagyatkozva, továbbá életében, kálvinista spiritualitásában az átmenet (*passage/transition*) által létrehozott liminalitást hogyan éli meg, egzisztenciája milyen dimenzióiban szembesül ezzel, és/vagy küzd ellene. Továbbá arra is választ keresek, hogy írásantropológiai tézisem, liminalitás és az írásos kultúrára való intenzív hagyatkozás (gyakori írás- és olvasási aktusok) mennyiben igazolódik Cserei írás- és olvasás habitusában, kap-e rituális, (ön)reprezentációs funkciót mindennapjaiban, hivatalában és magánéletében.

A módszerem a már jelzett *mikrotörténeti rekonstrukció*⁵³, amely *mikroszinten* egyetlen fókusszal operál, Cserei Mihály életének *individuális*, érthető módon töredezett, néha

⁵⁰ Turner terminusa, a *social drama* azon meggyőződését hivatott jelölni, hogy a társadalom, azaz a társadalmi valóság egy létrejövő, folyamatosan alakuló világ (*a world in becoming*), amelyben a kisebb csoportok, individuumok által animált kapcsolatrendszerek állandó átalakulásban, sőt ütközésben vannak. Ennek következményeként az emberi társadalom valósága állandó változást mutat (vö. TURNER 1974, 24). Az egyéni és csoportérdek ütközése szükségszerűen társadalmi folyamatok végbemenetelét generálják. A társadalmi dráma másik jelentős komponense nyilván az érdekütközésből származó konfliktus (*conflict*), amelynek szabályozására az emberek társadalmi normákat és sztenderdeket dolgoznak ki. Továbbá, az ennek következtében létrejövő közös társadalmi vállalkozások (*social enterprises*) társadalmi eseményekhez (*social event*) vezetnek, amelyek már leírható struktúrákat tesznek láthatóvá. Fontos azonban felismerni, hogy ezek természetét nem az örökös statikusság jellemzi, ezek mindig társadalmi interaktusok leképeződései, amelyek egy belső társadalmi dinamikára (*social dynamics*) vezethetők vissza (vö. TURNER 1974, 33 illetve 35–37). Turner társadalomfelfogása szerint a *societas* nem más, mint egy élő és változó organizmus, egy emberi folyamat (*human process*), melynek működésében az átalakulások állandóan rituális jelölést és jelentőséget kapnak (vö. TURNER 1974, 52).

⁵¹ A *communitas* fogalmát Turner több helyen is tárgyalja. Alapvetően azt az ideiglenesen, a társadalom strukturális szervezettségéhez mérten antistrukturálisnak nyilvánítható közösség-képződményt jelöli ekként, amelynek létrejöttét a megosztott liminalitás mint állapot, élmény vagy társadalmi pozíció alakít(hat) ki. Turner egyik példája az utazók vagy a zarándokok, akik a zarándoklás vagy utazás liminalitásából adódóan mind azonos lelkületű (sors)társak (*fellowship of likeminded souls*), ebbéli minőségükben hoznak létre ideiglenesen egy közösséget, azaz *communitast*. (Vö. TURNER 1978, 31–33). A *communitas* fogalmának, modalitásainak tárgyalásakor Turner egy hármast distinkcióval él, elkülöníti: 1. az *egzisztenciális* vagy *spontán*; 2. *normatív*; 3. *ideológiai* *communitast* (vö. TURNER 2002, 146–147, illetve 147–179).

⁵² TURNER 1978, 2–3.

⁵³ A mikrotörténelem általános bemutatásához lásd:

GINZBURG, Carlo, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*, Routledge and Kegan Paul, London, 1980.; GINZBURG, Carlo, *Microhistory: Two or Three Things That I know about It*, Critical Inquiry, 1993/20, 10–35.; GINZBURG, Carlo és PONI, Carlo, *The Name and the Game: Unequal Change and the Historiographic Marketplace* = Edward Muir ed., *Microhistory and the Lost People of Europe*,

inkonzisztens tapasztalatát tárja fel, a források által megengedett teljesség jegyében. E rekonstrukció során a mikrotörténetírás mára már klasszikusnak számító módszertanát követem. A léptékváltást, a már jelzett, *mikroszkopikus*⁵⁴ és egyetlen fókuszú, az individuumba koncentrálnak megközelítés révén valósítom meg, amelyet szükségszerűen követ a *részletek intenzív ki- és feldolgozása*.⁵⁵ A mikroszinten feltárt társadalmi, kulturális és személyes *valóságkonstrukció* számomra kizárólag csak *történeti antropológiai*⁵⁶ elméleti *kontextualizálást* és értelmezést tesz lehetővé.

Az általam elvégzendő *kontextualizáció* módszertani pontosítása érdekében kénytelen vagyok kisebb kitérőt tenni, amely a geertzianizmus és történetírás módszertani szempontból releváns vonatkozásaira reflektál nagyon röviden. A Clifford Geertz-féle antropológia hatását mutató historiográfiai irányzatokat, mint pl. az Új Historizmust (*New Historicism*), sőt magát a történeti antropológiát az 1980-as és 1990-es években sok olyan kritika érte, amely antropológia és történetírás diszciplináris inkompatibilitását hangsúlyozta. Geertz munkatársa, Robert Darnton méltán elhíresült könyvében egy XVIII. századi macskamészárlás történetének szimbolikus jelentéseit vizsgálva fogalmazott meg történeti antropológiai konklúziókat.⁵⁷ Chartierrel, francia történetírás jeles képviselőjével, folytatott vitája⁵⁸ igen

John Hopkins University Press, Baltimore, 1991, 1–9.; GINZBURG, Carlo, *Witchcraft and Popular Piety: Notes on a Modenese Trial of 1519* = C. G., *Myth, Emblem and Clues*, Hutchinson, Radius, London, 1990, 1–16; MUIR, Edward ed., *Microhistory and the Lost People of Europe*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1991 (a továbbiakban: MUIR 1991); PELTONNEN, Matti, *Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research*, *History and Theory*, 2001/3, 347–359.; LEPORE, Jill, *Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography*, *The Journal of American History*, 2001/1, 129–144.; REVEL, Jacques, *Microanalyses and the Construction of the Social = Histories: French Construction of the Past*, eds. REVEL, Jacques és HUNT, Lynn, New York Press, New York, 1995, 493–501. A magyarországi recepció az 1980-as évektől elkezdődött, amikor Klaniczay Gábor elindította, majd Benda Gyulával és Szijártó Istvánnal folytatta/újraindította a *Mikrotörténelem* könyvsorozatot, amely részint az idegen nyelven megjelent klasszikusokat és az első magyar próbálkozásokat is publikálta. A könyvsorozat ismertetésétől eltekintek, csak ízelítő gyanánt utalok néhány elméleti jellegű munkára. Vö. SZIJÁRTÓ István, *Mi a mikrotörténelem?*, Aetas, 1996/4, 157–185; UŐ., *Történeti antropológia és mikrotörténelem*, Buksz, 2000, 151–159; *Mikrotörténelem másodfokon*, szerk. PAPP Gábor és SZIJÁRTÓ István, L'Harmattan, Bp., 2010.

⁵⁴Giovanni Levi a mikrotörténetírás praxisát áttekintve hangsúlyozza, hogy legfontosabb módszertani invenciói és kutatási eljárásai a *léptékváltás*, a *mikroszkopikus vizsgálódás* és a *levéltári források intenzív vizsgálata* (vö. LEVI 1991, 95).

⁵⁵Fairburn szerint a mikrotörténetírás egyik legfontosabb módszertani eljárása a részletek különös figyelemben részesítése (close attention to the details) (vö. FAIRBURN 1999, 206). Cserei esetében az életút feltárása során kibomló részletek (pl. szociális kapcsolatháló, intézmény- vagy eseménytörténeti konnexiók) méltatásán túlmenően ego-documentumai is megkövetelik ezt a sajátos értelmezői odafigyelést, hiszen például az általa olvasott könyvek lapjaira marginálisokat illeszt, ezek többé-kevésbé pontos datálása, értelmezése és rekontextualizálása igazi írásarcheológiai eljárásokat igényelnek.

⁵⁶Robert Scribner történeti antropológia fogalmára hagyatkozom, és ezt vallom magaménak, amely a *történeti antropológiát* elsősorban a kora újkor historiográfiai paradigmájához rendeli – tekintettel e korszak egyedülállóan speciális forráslehetőségeire –, és olyan komplex módszertani és applikációs diverzitást tulajdonít neki, amelynek következtében több társtudomány (irodalom, szociológia, néprajz, antropológia, földrajz, médiaelmélet, lélektan) hozzájárulását integrálni bírja (vö. SCRIBNER 1997, 12, illetve 33–34). A történeti antropológia európai tradíciójához és magyarországi recepciójához lásd (a már hivatkozott angol szerzőktől eltekintek): BURGUIÈRE, André, *L'anthropologie historique = La Nouvelle Histoire*, eds. LEGOFF, Jacques, CHARTIER, Roger, REVEL, Jacques, Paris, Retz – C. E. P. L., 1978, 37–61; LE ROY LAUDURIE, Emmanuel, *Le Carnaval du Romans*, Gallimard, Paris, 1979.

KLANICZAY Gábor, *A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei = Történeti antropológia*, szerk. HOFER Tamás, MTA Néprajzi Kutató Intézet, Bp., 1984, 23–60; *Misszionáriusok a csónakban*, szerk. VÁRI András, Budapest, 1988; *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*, szerk., SEBŐK Marcell, Replika Kiadó, Bp., 2000; KOTICS József, *Mások tekintetében*, Miskolci Egyetem, A Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék Könyvei 4, 2001.

⁵⁷DARNTON, Robert, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, New York, Vintage Books, 1985.

tanulságosan mutatja meg interdiszciplinaritás bizonyos korlátait, nevezetesen a történeti kérdésfelvetés eltérő antropológiai és historiográfiai módszertani összeférhetetlenségeit. Következésképp a geertziánus antropológia kulcselemeit (*szimbolikus jelentések* tételezése, *helyi tudás*, *sűrű leírás*, *mély játék*) átvevő történeti munkák ürügyén jogosan merült fel a kérdés, hogy az antropológiai kontextualizáció *holisztikus* jellege, amelyet kizárólag szinkrón dimenzióban működtetnek az antropológusok, mennyire alkalmas a történettudomány *diakrón* orientáltságú kutatási kérdéseinek megválaszolására.

A 90-es években íródott meg az a kritika,⁵⁹ amely a történettudomány felől értékelte újra a geertziánus antropológia lehetőségeit. Sewell a történetírás számára hasznosítható elemekre koncentrált. Jelentős kritikai felismerés volt részéről, hogy a valóság szimbolikus jelentésekben való tükröződését, amelyet más történészek is kifogásoltak,⁶⁰ úgy tette kérdésessé, hogy a *model of/model for* relációban megkérdőjelezte e kettőnek a komplementer viszonyát.⁶¹ Szerinte ugyanis a szimbolikus jelentések nemcsak kiegészíthetik egymást a valóságpercepció során, hanem nagyon gyakran ellentmondásokat is eredményezhetnek. Továbbá a *sűrű leírás* és *mély játék* alkalmazhatóságának a történeti magyarázat alaptermészetével való inkompatibilitását fejtette ki meggyőzően. Mind a *sűrű leírás*, mind a *mély játék* csupán a *szinkronitás*ban értelmezik a kultúra működésének adott eseményben való megvalósulását. Mintha egy fotográfiát elemeznék ki, ahol az idő megáll, tehát a *diakrón* dimenzió által közvetített változások nem bonyolítják, alakítják a szinkron nézetből kiolvasható képet. Ez az általa az idő felfüggesztésének (*suspended time*) nevezett eljárás alapvetően mond ellen a történetírás módszertánának, amely a történeti átalakulás (*historical transformation*) folyamatának tanulmányozásában érdekelt. Sewell mintha E. E. Evans-Pritchard-ot idézné, mert azonos a konklúziója: az antropológiának a *szinkronitás*ban elvégezhető kutatási módszertánát, olyan a *diakrón* nézetben működőképes módszertannal kell kiegészíteni, amely a két dimenzió (szinkrón–diakrón) dialektikája révén bírja megragadni és magyarázni a történeti változást.⁶²

Ezen megfontolások fényében értelmezésem során én magam is valamiképpen erre a *szinkrón–diakrón dialektikára* hagyatkozom a lineáris élettörténeti elbeszélés helyett, amelyet kettős kontextualizáció révén valósítok meg. Első lépésben az eseményeket nem önmagukban mint pillanatfelvételeket hanem előzmények és következmények kontextusába visszahelyezve interpretálok. Az 1690–1698 közötti történések, a pre- és posztliminális felosztása következtében, eleve előzményekben és következményekben kontextualizálódnak és nyernek értelmezést, tehát nem leírom szinkrón nézetben az ifjúkor záró szakaszát, mint egy fényképet, hanem ennek diakrón jellegét hangsúlyozva állandóan folyamatokat és főként

⁵⁸ Chartier kritikájára Darnton válaszolt, illetve a kettejük disputáját LaCapra reflektálta. (Vö. CHARTIER, Roger, *Text, Symbols and Frenchness*, *Journal of Modern History*, 1985/4, 682–695; DARNTON, Robert, *The Symbolic Element in History*, *Journal of Modern History*, 1986/1, 218–234; LACAPRA, Dominick, *Chartier, Darnton and the Great Symbol Massacre*, *Journal of Modern History*, 1988/1, 95–112).

⁵⁹ SEWELL Jr., H. William, *Geertz, Cultural Systems, and History: from Synchrony to Transformation*, *Representations*, 1997/3, 35–55 (a továbbiakban: SEWELL 1997). Sewell írásán kívül mások is méltatták Geertz munkásságát: ROSALDO, Renato, *A Note on Geertz as Cultural Essayist*, *Representations*, 1997/3, 30–34; MARCUS, E. George, *The Uses of Complicity in the Changing Mise-en-Scène of Anthropological Fieldwork*, *Representations*, 1997/3, 85–108; GREENBLATT, Stephen, *The Touch of the Real*, *Representations*, 1997/3, 14–29.

⁶⁰ Robert Scribner a kora újkori kutatások értékelésekor az interpretatív antropológia történetírásra tett hatásáról beszélve jelezte fenntartásait Geertz bizonyos elképzeléseivel szemben főként a szimbolikus jelentéseket illetően. Erveléséhez illusztrációként az általam is példaként idézett Robert Darnton könyvét jelöli meg. (Vö. SCRIBNER, Robert, *Historical Anthropology of Early Modern Europe = Problems in the Historical Anthropology of Early Modern Europe* eds. HSIA, R. Po-Chia and SCRIBNER, R. W., Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1997, 20–22.

⁶¹ SEWELL 1997, 46–48.

⁶² I. m., 42.

történeti átalakulás(oka)t jelölök meg. A kontextualizáció második szintjén az ifjúság záró szakaszát az egész élettörténetben oly módon *rekontextualizálom*, hogy az 1690–1698 közötti események, történések és folyamatok potenciális előzményei és következményei beazonosíthatóak legyenek. Tudatában vagyok annak, hogy milyen fokú a beavatkozásom itt azáltal, hogy előzményeket és következményeket jelölök meg, de mindezt csupán a források által megengedett módon és mértékben végzem. Cserei ifjúkorának történeti antropológiai értelmezése végett a gyerekkor bizonyos mozzanataig nyúlok vissza, pontosabban 1678-ig, amikor a legelső általunk ismert manu propria Cserei szöveg készül, illetve 1747/1751-ig, amikor a 80 éves aggastyán az *Apológiáját* írta meg és végrendelkezett.⁶³ Ezt a második szintű rekontextualizációt azért tartom szükségesnek, mert véleményem szerint az amúgy önmagában is rendkívül fontos, 1690–1698 közötti periódus, mint elkülöníthető életszakasz, egy már *megkezdett* és teljességgel *le nem zárult komplex, multidimenzionális folyamat* szerves része, amelynek megvoltak az előzményei, és amely kétségtelenül újabb következményeket eredményezett. A rekontextualizáció modellje eszerint:

1690. január 1. ————— 1698. január 2.

1678. január 2. ← ↔ → 1747. ill. 1751.

A szinkrón-diakrón dialektika alkalmazása révén igyekszem elkerülni azt a veszélyt is, hogy az elméleti modell egyszerű rá szabása a mikroszinten feltárt egyéni tapasztalatra, annak heterogenitását megszüntetve, azt túlságosan is homogénként tüntesse fel.⁶⁴ Az átmenet által kiváltott liminalitás mikroszintű tapasztalatát, ennek funkcióit Cserei életében a *rite de passage* modellt nem *leírni* vagy *igazolni* szándékszem, hanem sokkal inkább az átmenet Cserei-féle változatát, a saját élete és tapasztalatai felől determinált *egyéni* variánsát szándékszem bizonyítani.

A szinkrón-diakrón dialektika alkalmazása a kontextualizációban azt is lehetővé teszi, hogy elkerüljem az anakronizmusok használatát, azaz az ún. *concept-presentism*⁶⁵ hibájába

⁶³ Cserei két alkalommal végrendelkezett, illetve a második, „utolszori testamentomát” is módosította nehéz anyagi helyzete miatt, 1751. február 15-én (vö. CSEREI 1751, 553–554.)

⁶⁴ Több történész is jelzi ezt a fajta fenntartását a forrás rovására veszélyesen applikált elméleti modellekkel kapcsolatosan: BIERSBACK, Aletta, *Local Knowledge, Local History = The New Cultural History*, ed. HUNT, Lynn, University of California Press, Los Angeles, Berkeley, London, 1989, 72–96; REVEL, Jacques, *Microanalyses and the Construction of the Social = Histories: French Construction of the Past*, eds. REVEL, Jacques, HUNT, Lynn, New York Press, New York, 1995, 493–501. Értelmezésem számára – egy ifjúkori identitásváltás megértése és tanulmányozása – eredményesen hasznosítható Giovanni Levi álláspontja, aki a forrás heterogenitását megszüntető elméleti applikációt a csak mikroszinten megragadható identitásképzéssel kapcsolja össze: „Individuals constantly create their own identities, and groups define themselves according to conflicts and solidarities, which however cannot be assumed a priori but result from dynamics which are the objects of analysis.” (Vö. LEVI 1991, 105.)

⁶⁵ Miles Fairburn külön fejezetben tárgyalja a történeti magyarázat létrehozásának folyamatában a megfelelő fogalmi készlet (*the problem of appropriate concepts*) használatának kérdését és veszélyeit. (FAIRBURN 1999, 203–234). Két gyakran bekövetkező hibát jelöl meg, melynek során történetileg inadekvát fogalmakat utólagosan vissza vagy értelmetlenül előreprojektál a történész. Ezeket az eseteket a *presentism–anachronism* kettősséggel illusztrálja, és ezen belül tárgyalja a *concept-presentism* esetét, amikor a történész olyan valóságértelmező fogalmi rendszert alkalmaz a vizsgált jelenségre vagy történeti szereplőre, amely egyértelműen utólagos projekció (vö. FAIRBURN 1999, 204). A probléma lényegi bonyolultságát az adja, hogy a társadalomtörténet-írás egyik legnehezebben megválaszolható dilemmája az, hogy a történésznek kizárólag olyan fogalmi apparátusra kell-e hagyatkoznia, amelyet a vizsgált szereplők ismerhettek – ez fedi le az *internalist account*, azaz belső beszámoló fogalmát –, vagy vannak olyan esetek is, amikor igenis szükséges az értelmezés jelenéből visszaprojektálni, az értelemezést segítő koncepciókat. Ez utóbbit az *externalist account*, azaz külső beszámoló terminussal jelölik (vö. FAIRBURN 1999, 207). Saját meggyőződésem ezügyben az, hogy a kettő kiegyensúlyozott, – a vizsgálati kérdés által indokolt és a források által is megengedett – mértékben való alkalmazása, akár kontroll-jellegű applikációkban *érvényes* történeti magyarázatot eredményez. Fő módszertani tézisem, a *mikrotörténeti rekonstrukció* és a *történeti antropológiai magyarázat* egybekapcsolását, valójában az

esést. Értelmezésem során a Cserei által világnézetként használt kálvinista teológia *jellegzetes antropológiájára (l'anthropologie calvinienne)*⁶⁶ hagyatkozom, amely egy *via/ordo salutis*ként, azaz az üdvösségre vezető útként/az üdvözülés sorrendjeként jelenítette meg az emberi egzisztenciát. Nemcsak ifjúkorát, hanem egész éltét, sőt létének értelmét is ebben a fogalmi rendszerben gondolta el,⁶⁷ így aztán a történeti antropológiai értelmezésemben, Cserei fogalmi nyelvén is, vagyis a kálvinista teológia terminusaival, koncepcióival is megjelenítem az átmenetet. Módszertanilag ez a próbálkozásom azt a bizonyos „belső olvasatot” (*internalist account*) célozza meg, amely adott történelmi jelenség megértéséhez kortárs fogalmi apparátusra hagyatkozva céloz meg egy érvényes *történeti* magyarázatot.

A mikroszintű kontextualizációt szükségszerűen elmozdítom a makroszint fele, amely a guberniumi Erdély társadalmának történetét, némely intézményeit vagy jelentősebb funkciójú politikai szereplőjét emeli be Cserei élettörténetébe, ám az én értelmezésem *kizárólag* Cserei élettörténetéről szól, nem kíván sem intézménytörténet (lásd. Kincstartóság, Gubernium, országgyűlések), sem családtörténet (lásd. Cserei család, Apor család) lenni. Meggyőződésem, hogy a mikrotörténeti beszámoló módszertanilag megengedett kereteit feszítené szét, többnyire feleslegesen. Ezen kívül a társadalomtörténeti makroszinten kívül, egy kulturális és eszmetörténeti makrokontextus is helyet kap hasonló applikációban, ugyanis a kálvinizmus, sőt ezen belül a puritanizmus történetét, dogmatikai apparátusát, *kizárólag* csak az élettörténet jobb megértése által igényelt vonatkozásokban méltatom.⁶⁸ A

internalist/externalist account ilyen jellegű kettőségekben vélem megvalósíthatónak és alkalmazhatónak. A mikrotörténeti módszer, illetve praxis és az antropológiai, valójában történeti antropológiai elmélet kompatibilitásához lásd: FAIRBURN 1999, 206.

⁶⁶ Kálvin teológiájában a kettős predestináció tanítása az isteni akarat olyan szuverén megnyilvánulását hirdette, amely az emberiséget kiválasztottakra és megvettetekre osztotta. Ezek utóbbiak sorsa menthetetlen és megváltoztathatatlan volt, míg a kiválasztottak a mortificatio-vivificatio révén egy olyan folyamat részeseivé váltak, melynek legutolsó fázisában az üdvösséget tapasztalták meg. A szentírásra alapozott *via salutis* vagy *ordo salutis* kiválasztottak számára a *praedestinatio, vocatio, iustificatio, adoptio, sanctificatio, glorificatio* révén biztosította az üdvösség elnyerését. Ez a rituális átalakulás, amelyet a kiválasztottság tudata irányított, Kálvin diskurzusában olyanfajta sajátos antropológiát (*l'anthropologie Calvinienne*) eredményezett, amely a kiválasztottat az ideális, Krisztus szenvedéseit átélő és azokban osztozó „szuper keresztennyé” változtatta, aki számára a *via salutis* révén a halál csak egy utazás az üdvösség elnyerése felé (vö. EL KENZ, David, *Les Bûcher du Roi. La Culture Protestant des Martyrs (1523–1572)*, Champ Vallon: Seyssel, 1997, 118–123.)

⁶⁷ Cserei ifjúkori könyveiben, vagyis az 1697 előtt beszerzett és olvasott könyvek oldalain marginálisok, kommentárok vagy a szövegtesten látható aláhúzások és NB-jelzések őrzik olvasatainak nyomát. Ezek alapján rekonstruálhatóak az őt foglalkoztató teológiai-dogmatikai kérdések (pl. predestináció), sőt személyes álláspontja is sok esetben világossá válik.

⁶⁸ *The Culture of English Puritanism, 1560–1700*, ed. DURSTON, Christopher and EALES, Jacqueline, Macmillan, Basingstoke 1996; COLLINSON, Patrick, *English Puritanism*, The Historical Association, London, 1983; COLLINSON, Patrick, *Godly People: Essays on English Protestantism and Puritanism*, Hambledon, London, 1982; SPURR, John, *English Puritanism 1603–1689*, Macmillan, Basingstoke, 1998; HILL, Christopher, *Puritanism and Revolution: Studies in Interpretation of the English Revolution of the 17th Century*, Mercury Books, London, 1962; *Culture and Politics from Puritanism to the Enlightenment*, ed. ZAGORIN, Perez, University of California Press, London–Berkeley, 1980; WHITING, E., *Studies in English Puritanism from the Restoration to the Revolution 1660–1688*, Society for Promoting Christian Knowledge, London, 1931; BENEDICT, Philip, *Christ's Churches Purely Reformed. A Social History of Calvinism*, Yale University Press, New Haven–London, 2002. A magyar recepcióhoz lásd:

ZOVÁNYI Jenő, *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Bp., 1911 (a továbbiakban: ZOVÁNYI 1911); UŐ., *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, 3. jav., bőv. kiadás, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtósztálya, Bp., 1977 (a továbbiakban: ZOVÁNYI 1977); BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára, Bp., 1946; MAKKAI László, *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1952; BODONHELYI József, *Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai*, k. n., Debrecen, 1942; ÁGOSTON István, *A magyarországi puritanizmus gyökerei*, Kálvin Kiadó, Bp., 1997; KOLTAY Klára, *Perkins és Ames recepciója Magyarországon*

kontextualizáló értelmezés egyik pontján komparációra is hagyatkozom, amikor egy, a kálvinista/puritánus kegyességgyakorlás szempontjából releváns jelenség, a vallásos kétségbeesés (*desperatio, religious despair*) angol puritánus párhuzamait konfrontálom saját forrásaimmel.

Ez a fajta mikroszintű vizsgálat, amely nagyon sokszor az ego-dokumentumok apró részleteit nagyítja fel, illetve helyezi újabb történeti és elméleti kontextusokba, bizonyos veszélyekkel is jár. Historiográfiai szempontból a kontextualizáló értelmezés néha túlértelmezéshez vezet,⁶⁹ az apró részletek túlzott felnagyítása által vagy a túlzott jelentésadás, jelentéstulajdonítás által.⁷⁰ A geertzianizmus veszélye köszönthet vissza ebben a vonatkozásban. Ezt elkerülendő, kizárólag a források által igényelt és megengedett rekontextualizációkat végzem el csupán. Fontosnak tartom elhatárolni értelmezésemet

1660-ig, *Studia Litteraria*, XXVIII, Debrecen, 1991, 99–114.; Uő., *Mester és tanítványa: William Perkins és William Ames munkássága*, Könyv és Könyvtár XVI., Debrecen, 1991; Uő., *Two Hundred Years of English Puritan Books in Hungary*, *Hungarian Studies in English*, Debrecen, 1989; . CSORBA Dávid, *A 17. századi protestáns kegyesség megítélése az újabb nemzetközi szakirodalomban*, *Protestáns Szemle*, 2001/1, 16–25; PETRÓCZI Éva, *Puritánia*, Universitas Kiadó, Bp., 2006; TÓTH Zsombor, *A koronatanú: Bethlen Miklós. Az „Élete leírása magától” és a XVII. századi puritanizmus*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007; FAZAKAS Gergely Tamás, *Técsi J. Miklós Lilium humilitatisának (1659) kiadástörténete*, Könyv és Könyvtár, 2006, 53–146; FAZAKAS Gergely Tamás, *Panasz és vigasztalás Kemény János Gilead Balsamumában. A 17. századi magyar imádságirodalom néhány műfaji jellegű kérdése*, Könyv és Könyvtár, 2004, 27–63; Uő., *Vitéz Zsuzsanna kéziratot imádságoskönyvének (1684) filológiai és retorikai elemzése*, Könyv és Könyvtár, 2003, 39–63; Uő., „tetszett az Úristennek [...] a gyámoltalan árvák seregébe béírni” Bethlen Kata önéletrajza és az özvegyek reprezentációjának kulturális hagyománya a kora újkorban = *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. GÁBOR Csilla, BALÁZS Mihály, Kolozsvár, 2007, 259–278; LUFFY Katalin, „A'kik életekkel, erkölcsökkel építenek s tanítanak...:” puritán elvárások az 1660-68 közötti alkalmi beszédekben = *Kegyesség, kultusz, távolítás: irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. GÁBOR Csilla és SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Scientia, 2002, 37–68.

⁶⁹ A kontextualizáló magyarázat módszertani és történetelméleti sajátosságaihoz lásd: GYÁNI Gábor, *Relatív történelem*, Typotex, Bp., 2007, 241–259.

⁷⁰ Ennek a túlértelmezési predisponáltságnak, illetve az anekdotizmus veszélyének beszédes példája a Új Historizmus (*New Historicism*) módszerét követő írások némelyike, ahol az egyes esetek/anekdoták túlkontextualizáltsága teszi vitathatóvá az értelmezést. A részletek túlzó felnagyítása, vagy a kiindulási anekdota relevanciájának a túlbecsülése teszi általában kérdésessé az artikulált interpretáció hitelét. Stephen Greenblatt 1980-ban írta meg alapművét, amely köré iskola szerveződött: GREENBLATT, Stephen, *Renaissance Self-fashioning from More to Shakespeare*, The University of Chicago Press, Chicago–London, 1980, (a továbbiakban: GREENBLATT 1980). Az irányzattá kinövő iskola további méltatásához lásd: DEAN, William, *History Making History: The New Historicism in American Religious Thought*, State University of New York Press, Albany, 1988; *The New Historicism*, ed. WEESER, H. Aram, Routledge, New York–London, 1989; BROOK, Thomas, *The New Historicism and other Old-fashioned Topics*, Princeton University Press, 1991; *New Historical Literary Study: Essays on Reproducing Texts, Representing History*, ed. COX, N. J., and REYNOLDS, L., Princeton University Press, 1993; BURKE, Peter, *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press, 1997; GREENBLATT, Stephen–GALLAGHER, Catherine, *Practicing New Historicism*, University of Chicago Press, 2000; PIETERS, Jürgen, *New Historicism: Postmodern Historiography Between Narrativism and Heterology*, *History and Theory*, 2000/1, vol. 39., 45–62.

A magyar recepcióhoz, különösképpen Greenblatt *self-fashioning* fogalmához lásd: SZÖNYI György Endre, *Az Énformálás petrarkista technikái Balassi Bálint és Sir Philip Sidney költészetében*, *ItK*, 1989/93, 493–510; KISS Attila Atilla, *Hatalom, szubjektum, genealógia: az irodalom kulturális poétikája az újhistorizmusban*, *Helikon*, 1998/1–2, 3–10; DOBOS István, *A szöveg történetisége – a történelem textuálitása. Az újhistorizmus*, *It*, 2001/4, 594–605; CSEHY Zoltán, *Humanista énformálási technikák a Quattrocento tájékán és napjainkban*, *Jelenkor*, 2002/Március, 321–328; TÓTH Zsombor, *EGOizmus. Az énreprezentáció mint én-performancia (self-fashioning) Bethlen Miklós emlékiratában*, *Egyháztörténeti Szemle*, 2003/4, 57–86; FAZAKAS Gergely Tamás, *Az „árvaság” reprezentációja a kora újkorban: egy kulturális szerepminta értelmezési lehetőségei (Előtanulmány) = Cselekvő irodalom. Írások a hatvanéves Görömbei András tiszteletére*, szerk. BERTHA Zoltán, EKLER Andrea, Bp., 2005, 99–114.

bizonyos elméletektől és módszerektől. Noha Erik H. Erikson könyve,⁷¹ sőt úgy általában a pszichohistoria nagyon inspiráló az ilyen típusú kutatások vonatkozásában, én tudatosan nem vállaltam ezt az irányt és módszert. A pszichohistoriával kapcsolatos fenntartásaimon⁷² túl indokoltabbnak éreztem egy olyan forrásközpontú, azt kritikusan reflektáló és használó történeti antropológiai megközelítésre hagyatkozni, amely a kultúra történeti dimenziója felől és nem az emberi psziché történetileg nehezen megközelíthető összetevőiből vezet le érvényes és használható magyarázatot.

Ugyancsak módszertani vonatkozásúnak tekintem a saját értelmezői, történetírói és elbeszélői szerepem reflektálását, nemcsak a könyv megírásában, hanem már a kutatás alatt. Aligha van arra szükség, hogy értelmezésem olvasat jellegét hangsúlyozzam, vagy hogy a szokásos védekező argumentációt előadjam, miszerint más értelmező, nyilván, másképpen szelektált, választott, sőt írt volna ugyanerről a tárgyról, ugyanezekkel a forrásadottságokkal. Inkább azt hangsúlyoznám, hogy történeti antropológiai szempontból az értelmezésem nem vindikálja magáénak azt a bizonyos, Clifford Geertz által promovált, bennszülötti nézőpontot (*native's point of view*), következésképp pedig a valamilyen lokális, helyi tudás (*local knowledge*)⁷³ létrejöttéről is lemond, hiszen ezek bármennyire is csábítóan hatnak, a 90'es évek antropológiájának radikális kritikájában szisztematikusan leépültek.⁷⁴ Értelmezésem egy bevallottan és elkerülhetetlenül fikcionalizáló eljárás, amely azonban úgy körvonalaz egy lehetséges és tudományosan megalapozott értelmezést/narrációt, hogy egy bizonyos fokú történeti hitelességet is kiérdemeljen. Interpretátorként nincs direkt hozzáférésem Cserei

⁷¹ A fiatal Lutherről írt könyvén kívül két másik könyvében is tárgyalja az ifjúkor kríziseit illetve a gyerekkor és társadalom viszonyát. Csak megismételni tudom fenti kijelentésemet, hogy Erikson kiváló munkájának érdemét nem kívánom csökkenteni, de az ilyen típusú kutatás módszertana nem győz meg engem a pszichohistoriai felismerések teljes helytállóságát illetően. (Vö. ERIKSON, H. Erik, *Young Man Luther: a Study in Psychoanalysis and History*, Faber and Faber, London, 1972; Uő., *Identity, Youth and Crisis*, Norton, New York, 1968; Uő., *Childhood and Society*, W.W. Norton & Co, New York, 1963.)

⁷² A pszichohistoria alkalmazhatósága a történetírásban aligha vitatható. Mégis fenntartásaim abból adódnak, amit Thomas Kohut is megfogalmaz, nevezetesen, hogy bizonyos esetekben a források hiányát pszichoanalitikus megfontolásokkal pótolják, vagy éppenséggel helyettesítik be. Így aztán a pszichoanalízisben iskolázott történész, vagy történeti kutatást végző pszichoanalitikus a jelen tapasztalataiból projektál vissza értelmezéseket, összefüggéseket egy olyan emberi társadalomba, sőt egy olyan individuumra, amelynek pszichéjéhez semmilyen hozzáférhetősége nincsen. Következésképp a jelen emberének pszichés magatartását projektálja rá. (Vö. KOHUT, A. Thomas, *Psychohistory as History*, *American Historical Review*, 1986/91, 338.) Az irányzat méltatásához magyar nyelven lásd: Hedwig RÖCKELEIN, *A pszichohistorikus módszer hozzájárulása az „új történelmi biográfiához”*, *Aetas*, 2002/2–3, 231–244.

⁷³ Geertz a *local knowledge* fogalom megvilágítására egy olyan tanulmánnyal vállalkozott, amely három esettanulmányt (Java, Bali, Marokkó) összesít, és ebből bontja ki téziséit, amit a tanulmány címe is jelöl, a *bennszülötti nézőpontból*. Geertz meggyőződése, hogy az antropológus számára hozzáférhetővé válhat a bennszülötti/helyi tudás, még akkor is ha mindig csak részleteiben és töredékeiben asszimilálja a megismerendő kultúrát. Ugyanis szerinte, a részletek állandó globális kontextualizálásának dialektikája (*local-global dialectics*), a hermenutikai kör mintájára, előbb vagy utóbb lehetővé teszi az antropológus számára a bennszülötti szimbólumrendszer penetrálását. Ebből a praxisból, amely az olvasás és irodalmi szövegértelmezés analógiája, fogja kialakítani az antropológus azt az adottságot, hogy a bennszülöttek gondolkodásmódját, nézőpontját sajátjává tegye. GEERTZ, Clifford, *From the Native's Point of View = Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*, ed. Clifford Geertz, New York, Basic Books, 1983, 55–70.

⁷⁴ Vincent Crapanzano már 1986-ban komplex kritikai vizsgálatnak vetette alá geertziánus antropológia diskurzusát, főként ennek a történészek által is előszeretettel használt fogalmi apparátusát, mint például a *sűrű leírás* (thick description), *mély játék* (deep play), illetve ezekből következően természetesen a *bennszülötti nézőpontot* (*native's point of view*) és a *helyi tudást* (*local knowledge*). Crapanzano tanulmánya három leírást tartalmazó szöveg, George Caitlin, Goethe és Geertz írásainak összehasonlító vizsgálatából kiindulva fogalmazta meg jogos kritikáját. Megállapításai szerint az önkényesen kiválasztott és utólagosan visszaprojektált fogalmak nem a bennszülötti nézőponthoz való hozzáférést eredményezték, hanem csupán egy utólag megkonstruált bennszülötti nézőpontból levezetett, ugyancsak megkonstruált értelmezés konstruált értelmezését (*the constructed understanding of a constructed native's constructed point of view*). (Vö. CRAPANZANO, Vincent, *Hermes' Dilemma: the Making of Subversion on Ethnographic Description* = CLIFFORD–MARCUS 1986, 74.)

nézőpontjához. Bár csábító a bennszülött antropológusi szerepkör,⁷⁵ figyelembe véve jelenlegi antropológiai megítélését és híres precedenseit,⁷⁶ én pontosan az ellenkezőjére törekedtem, igyekeztem a saját kulturális másságomat fenntartani, és a sok azonos nyelvi, kulturális, sőt mentális vonás ellenére idegenségemet hangsúlyozni, annak érdekében, hogy még inkább fenntartható legyen az a történeti és kulturális távolság, amely az antropológiai tudás és értelmezés létrejöttét teszi lehetővé. Mind a levéltárban, mind az értekezés megírása alatt azt a hibrid identitást igyekeztem magamra öltetni, amely a személyes és etnográfusi énjeimet oly módon ellenőrizte, hogy Cserei iránt ne személyes és kulturális elfogultságokat produkáljak csupán, hanem történeti antropológiai szempontból érvényes ítéleteket.⁷⁷ Bármennyire is

⁷⁵ A jelen antropológiájának egyik legellentmondásosabb alakja és produktuma. Az antropológiát mint tudományt, diszciplínát, sőt megismerési stratégiát lehetővé tevő alapreláció a bennszülött és az antropológus találkozása, amely a kulturális másság és idegenség tapasztalatából, ennek dialogizáló, gyakran tolmácsolt, fordított és átalakított hermeneutikájából építkezik. A bennszülött antropológus, látszólag egy csapásra mindezt behelyettesíti kettős tudásával/tudatával és identitásával, az antropológusi nézőpontból megfogalmazott tudományos kérdésre megbízható, bennszülötti nézőpontból és forrásból ad érvényes választ és vizont. Mindez csupán elméletben, a terepen minden jóval bonyolultabb. Kérdéses, hogy antropológiai tudás-e egyáltalán az, amely a bennszülött antropológus „tudathasadásos” értelmezéséből létrejön, antropológiáról beszélhetünk-e még, ha történeti és kulturális távolsággal létrejövő kulturális másságot megszüntetjük? Többről van szó, mint a bennszülötti azaz centrális/belső (native/insider) és kívülálló marginális/külső (outsider) nézőpontok korrekciójáról, hiszen az antropológusi tudás, kérdés, értelmezés, sőt kritikai reflexió adott kultúra esetében még ha kívülálló helyzetből artikulálódik is, mindig képes érvényes, a bennszülötti pozícióból nem koncipiálható, illetve belátható ítéletet produkálni. A kérdéskör méltatásához lásd: MESSERSCHMIDT, A. Donald, *Anthropologist at Home in North America: Methods and Issues in the Study of One's Own Society*, Cambridge University Press, New York, 1981; *Observers Observed. Essays on Ethnographic Fieldwork*, ed. STOCKING, George, University of Wisconsin Press, Madison, 1983; KIM, Choong Soon, *The Role of the Non-Western Anthropologist Reconsidered: Illusion versus Reality*, *Current Anthropology*, 1990/2, 196–201; NARAYAN, Kirin, *How native is a "Native" Anthropologist?*, *American Anthropologist*, 1993/3, 671–686, (A továbbiakban: NARAYAN 1993); HONG, Keelung, *Experiences of Being a Native: Observing Anthropology*, *Anthropology Today*, 1994/, 6–9; TURNER STRONG, Pauline, VAN WINKLE, Barrik, *Indian Blood: Reflections on the Reckoning and Refiguring of Native North American Identity*, *Cultural Anthropology*, 1996/ 4, 547–576; DUBOIS, A. Thomas, *Traditional Means of Interpreting Lyric Songs in Northern Europe*, *The Journal of American Folklore*, 1996/433, 235–266; SHOKEID Moshe, *Negotiating Multiple Viewpoints, The Cook, the Native, the Publisher, and the Ethnographic Text*, *Current Anthropology*, 1997/4, 631–645; *Anthropologists in the Field: Cases in Participant Observation*, eds. HUME, Lynne, MULCOCK Jane, Columbia University Press, New York, 2004.

⁷⁶ A kulturális antropológia történetének egyik legizgalmasabb vitája is e kérdés ürügyén robbant ki. Marshall Sahlins az angol Cook kapitány XVIII. századi, húsvétszigeti expedícióját és tragikus sorsát értelmezte egy történeti antropológiai munkában. (Vö., SAHLINS, Marshall David, *Historical Metaphor and Mythical Realities: Structures in the Early History of Sandwich Islands Kingdom*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1981.) Egyik fő tétel az volt, hogy a bennszülöttek Cook kapitányt Lono-val, a mitológiájuk szerinti termékenység Istenével azonosították, akit rituálisan meg is öltek, annak érdekében, hogy ez az áldott állapot állandósuljon. Gananath Obeyesekere, indonéziai bennszülött, aki antropológiát tanult, megírta az „ellenkönyvet”, a bennszülötti nézőpont szerinti olvasatát az eseményeknek, radikális kritikában részesítve Sahlins könyvét. Fő ellenérve az volt, hogy Sahlins értelmezése, az európai kolonizáló diskurzus hagyományából táplálkozva, miszerint a fehér ember, a felfedező, a katona, az antropológus mindig felsőbbrendű a primitívnek aposztrofált bennszülöthöz képest, tévesen állítja, hogy a bennszülöttek Istennek tekintették volna Cook kapitányt, hiszen ezek olyanfajta praktikus racionalitással (practical rationality), amelyet az európaiak soha nem értettek, ismertek fel. (Vö. OBEYESEKERE, Gananath, *The Apotheosis of Captain Cook: European Mythmaking in the Pacific*, University Press, Princeton, 1992. Marshall Sahlins válasza, illetve a vita további méltatása világossá tette, hogy a két értelmezés, nemcsak egymás ellenében működik, hanem egy tágabb kérdést állít előtérbe, az antropológiai tudás és a geertzianus értelemben vett lokális tudás (local knowledge) létrejöttének, egymáshoz való viszonyának máig nyitott problémáját és örökérvényű vitáját. (Vö. SAHLINS, Marshall David, *How „natives” think: About Captain Cook, for example*, University of Chicago Press, Chicago, 1995; illetve a vita méltatásához lásd még: BOROFOSKY Robert, *Cook, Lono, Obeyesekere, and Sahlins*, *Current Anthropology*, 1997/38, 255–282.

⁷⁷ Kirin Narayan, indiai származású amerikai antropológus, visszatérve gyökereihez, a bennszülött antropológus szerepében igyekezett saját kultúráját értelmezni. A nyelvi és kulturális korlátok hiánya ellenére nem várt

kivédhetetlenek az elfogultságok, sőt maga az antropológiai tudás is csak részleges tudás/igazság (*partial truth*),⁷⁸ különösen, ha a történetiség dimenziójában próbáljuk megragadni, ez önmagában még nem nyilváníthatja érvénytelennek a történeti antropológiai jellegű megértésre tett kísérletet. Reményeim szerint értelmezésem Cserei Mihály ifjúságának záró szakaszáról illusztrálni fogja majd ezt a tételt.

I. 3. A megírás mikéntje

A megírás során igyekeztem a módszerem számára, különösen a *szinkrón-diakrón dialektika* számára legelőnyösebb narrativizálási módot választani.⁷⁹ Mivel az általam elbeszélte élettörténet nem egy progresszív lineárisan evoluáló életpálya elbeszélte változata, hanem az egész életútban előre és hátra utaló, „széttartó elbeszélés,” ezt egy sajátos írástechnikával szándékoztam hangsúlyozni. A többé-kevésbé egységes tömbnek ható 1690–1698-as periódushoz olyan exkurzusokat csatoltam, amelyek vagy az eleve mikroszinten előadott élettörténeten belül nyitottak újabb mikro dimenziókat (pl. az 1693-as botrány, illetve a szebeni kaland 1695-ben), vagy olyan folyamatokat rajzoltak ki teljes egészükben,

nehézségekbe ütközve ismerte fel, hogy a saját kultúrájának a tanulmányozása alatt is fontos megtartani az antropológusi identitást, ami egy bizonyos távolságtartást igényel. Olyanfajta komplex identitást kell performálni, amely egyetlen hybrid önazonosságban a személyes (*personal self*) és az etnográfusi (*ethnographic self*) identitást is működteti, állandóan cseréli és alkalmazza a megértési és kommunikációs helyzetekben. (Vö. NARAYAN 1993, 681–682).

⁷⁸ A *partial truth* James Clifford fogalma, amely a „klasszikus módszerre”, a résztvevő megfigyelésre (*participant observation*) alapozott kulturális antropológiai tudás és megismerés kritikáját jelöli. Sőt továbbmenve, a kulturális és történeti tudás szükségszerűen részleges volta (*the partiality of cultural and historical truth*) mellett érvel, mondván, hogy a nyelvi megfogalmazott tudományos igazságaink elkerülhetetlen fikcionalizáltak. (Vö. CLIFFORD–MARCUS 1986, 6–7.)

⁷⁹Legalább három diszciplína érdekelt az autobiográfia kérdéskörben: irodalomtudomány, néprajz/antropológia, illetve társadalomtörténet. (Ezen diszciplínák autobiográfiai kutatásainak méltatásához lásd: TÓTH 2006, 333–405). Igyekeztem ebből a multidiszciplináris korpuszból narrativizációs modelleket is elsajátítani, annak érdekében, hogy saját értelmezésemet mint elbeszélést optimálisan artikuláljam. Csak a kutatásaimat érdemben segítő szövegeket emelem ki ebből a multidiszciplináris irodalomból: KESZEG 2008, 283–297, illetve 297–327; *Emberek, életpályák, élettörténetek*, szerk. JAKAB Albert Zsolt, KESZEG Vilmos, KESZEG Anna, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007; KESZEG Vilmos, *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*, Korunk baráti társaság, 2002; MOHAY Tamás, *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken*, Budapest, 1994 (Dissertationes Ethnographicae 8); NIEDERMÜLLER Péter, *Élettörténet és életrajzi elbeszélés*, Ethnographia, 1988/3–4, 367–388; TÓTH Olga, *Az életút (Life Course) kutatásokról*, Társadalomkutatás, 1990/3–4, 57–63; MOHAY Tamás, *A paraszti gazdasági naplók néprajzi forrásértéke*, Honismeret, 1987/5, 54–57; GYENIS Vilmos, *Emlékirat és parasztkrónika*, ItK 1965/2, 152–171; KÜLLŐS Imola, *Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. A hagyományos népköltészet átalakulása*, Magyar Néprajz V. Bp., 1988, 251–266; *Az életrajzi módszer alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában*, szerk. KÜLLŐS Imola, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp., 1982 (Documentatio Ethnographica 9); KÜLLŐS Imola – HOPPÁL Mihály, *Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség*, Ethnographia, 1972/2–3, 248–292.; *Öreg Gyükér József krónikája 1787–1866*, kiad. VARGA János, Agrártörténeti Szemle, 1964/6, 453–471; LEJEUNE, Philippe, *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*, L’Harmattan, Bp., 2003; Z. VARGA Zoltán, *Az önéletírás-kutatásoknak néhány aktuális elméleti kérdése*, Helikon, 2002/3, 247–257; HÁRS Endre, *Fikció = Önéletrajz*, Jelenkor, 2000/Január, 78–85; Z. VARGA Zoltán, *Önéletírás-olvasás*, Jelenkor, 2000/Január, 87–93; BEDNANICS Gábor, *Ön-élet-történet-írás*, Jelenkor, 2000/Január, 69–77; DE MAN, Paul, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3, 93–107; K. HORVÁTH Zsolt, *A minden embernek kijáró különösség. Életrajzi konfigurációk a microstoria világában*, Helikon 2002/3, 328–335; LEVI, Giovanni, *Az életrajz használatáról*, Korall, 2002/2, 81–91; *The History of Everyday Life, Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed., LÜDTKE, Alf, Princeton, New Jersey, 1995; *Between Anthropology and Literature. Interdisciplinary discourse*, ed. DE ANGELIS Rose, London and New York, 2002.

amelynek csak a kezdete esik az 1690–1698-as periódusra, ám végkifejlete azon túlmegegy. (Lásd. Cserei–Apor viszony, melyet Apor István 1704-ben bekövetkező haláláig méltatok).

Értekezésem strukturálisan két nagy részre oszlik, első fele az ifjúság záró szakaszának 8 évét adja elő újra, kizárólag a forrásokra hagyatkozva, ezek inkonzisztenciáit, ellentmondásait szándékosan meghagyva. Célom itt a mikroszinten megragadható individuális tapasztalat ilyen jellegű egyediségének a megőrzése volt. Cserei kalendáriumaiban verseket és más „vegyes feljegyzéseket” is végzett, amelyekre utalok, a verseket pedig a főszöveg lábjegyzeteiben teszem közzé. Kettős célt követtem ezáltal, részint a versírást mint eseményt akartam jelezni, másrészt a prózai jellegű bejegyzésekhez képest eltérő természetű, funkciójú írás- és *diskurzustípust* akartam szemléltetni és újrafogalmazni, hiszen ezek együttesen járultak hozzá az ifjúkori identitás „dokumentáláshoz.” A 8 esztendő történetét időnként reflektáló értelmező részek szakítják meg, hogy az olvasó számára áttekinthető legyen a történeti antropológiai folyamat.

Az 1696-os esztendő megírása néhány pontosítást igényel. Mivel az 1696-os eseményeit tartalmazó kalendárium elveszett, kénytelen voltam más források alapján elvégezni az eseményrekonstrukciót. Két forrástípusra hagyatkozhattam e feladat elvégzésében. Egyik a brassói állami levéltárban, a városi tanács levéltárának a *Magistrátus Iratai* elnevezésű fondban fennmaradt misszilisek, amelyeket Apor nevében, Cserei, fogalmazott, írt és aláírt. 1696. január 18. és október 8. közötti periódusból 14 misszilis maradt fenn, amelyek alapján Cserei életének eseményeire, legalábbis tartózkodásának helyszíneire tudunk következtetni, másrészt familiáris szolgálatának természetére lesz rálátásunk.

A másik forrástípus sajnos csak levélmásolatokat tartalmaz. Cserei ez esetben, egyértelműen nem nevezhető ki a levelek szerzőjének. A Kolozsvári Állami Levéltárban található Korda családi levéltárban fennmaradt az a leveleskönyv,⁸⁰ amely a kincstartóságtól Bécsbe küldött levelek másolatait tartalmazza, diárium szerűen csoportosítva ezeket. Noha ezt a leveleskönyvet Cserei kezdte el vezetni 1694. január 4-én, több kéz írása is megjelenik benne. Aport kincstartói szolgálatában két írnok is segítette, tehát Cserei kézírása mellett ez a két kéz is megjelenik. Én viszont csak az ítéletem szerinti Cserei manu propria másolatokat használtam fel. Ez a forráscsoport a brassói anyag kontrolljaként, vagy néha azt kiegészítve segített hozzá, hogy Cserei életének 1696-os történéseit, még ha részlegesen is, de rekonstruáljam.

A könyv második részében újfent nem egy lineárisan építkező narratívát vázolok, hanem a gyerekkorhoz és az aggastyánkorhoz nyúlok vissza és előre, a 11 éves Cserei legelső szövege és a 80 éves aggastyán végső írott számadása(i) között oszcillálok, annak érdekében, hogy az ifjúkor záró szakaszában megragadható liminalitás élményt, illetve annak Cserei egész életre kiterjedő folyamatjellegét értékeljem. Ugyancsak e második részben végzem el Cserei Mihály íráshasználati habitusának bemutatását is. Az értekezés ilyen természetű strukturálása, a források által megkövetelt módszer és annak applikációjából levezethető *optimális* narrativizálás hatására öltött ilyen alakot. A mikroszinten megragadható sajátos valóságkonstrukció megmutatása, ellentétben a bevett lineárisan progresszív vagy regresszív narratív modellekkel, egy ilyen sajátos élettörténeti értelmezést és *elbeszélést* követel meg.

⁸⁰ *Series Expeditionum Vienensium ad Excelsam Cameram Aulicam, ejusdemque Praesidem & Consiliarios circa Negotia Thesaurariatum Transylvanicum concernentia Incipiendo ab A. 1696. 4. Januar* (A továbbiakban: CSEREI 1696a)